ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮਾ

ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ

ੴ

ਭੂਮਿਕਾ—

ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮੇ ਦੀ ਵਿਥਿਆ

ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮੇ ਦੀ ਵਿਥਿਆ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ ਜਾਣਨ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤੇ ਮੁਗ਼ਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵੱਲ ਪੰਛੀ-ਝਾਤ ਪਾਈ ਜਾਵੇ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਾਬਰ ਦੇ ਜਾਬਰ ਹਮਲੇ ਨੂੰ 'ਪਾਪ ਕੀ ਜੰਞ' ਦੱਸਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ 'ਰੱਤ ਕਾ ਕੁੰਗੂ' ਡੁਲ੍ਹਦਾ ਤੇ ਸ਼ਰਮ ਧਰਮ ਦੀ ਹਸਤੀ ਨੇਸਤੋਨਾਬੂਦ ਹੁੰਦੀ ਦਿਖਾਈ ਹੈ। ਐਸੇ ਰੱਤ-ਪੀਣੇ ਬਿਦੇਸ਼ੀ ਹਮਲਾਵਰ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸੱਤ ਪੁਸ਼ਤਾਂ ਰਾਜ ਕਰਨ ਦਾ ਵਰਦਾਨ ਕਿਵੇਂ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਨ ? ਇਹ ਸਭ ਪਿੱਛੋਂ ਦੇ ਸਾਖੀਕਾਰਾਂ ਦੀ ਕਪੋਲ ਕਲਪਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਰ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦਰਵੇਸ਼ ਜਾਣ ਕੇ ਖਿਦਮਤ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਤੇ ਕਿਹਾ, ਜੋ ਆਗਿਆ ਕਰੋ ਹਾਜ਼ਰ ਕਰਾਂ; ਪਰੰਤੂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਵੈ-ਮਾਨ-ਪੂਰਨ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਫ਼ ਇਨਕਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, ਜੋ ਜਨਮਾਂ-ਜਨਮਾਂ ਦਾ ਭੁੱਖਾ ਕਾਬਲ ਤੋਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਹ ਫ਼ਕੀਰ ਨੂੰ ਕੀ ਦੇ ਸਕੇਗਾ ?

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸੁਣ ਬਾਬਰ ਮੀਰ !
ਤੁਝ ਸੇ ਮਾਂਗਹਿ ਸੋ ਅਹਿਮਕ ਫ਼ਕੀਰ।

—ਜਨਮਸਾਖੀ, ਭਾਈ ਬਾਲਾ

ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਤੇਗ਼ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਬਾਬਰ ਨੇ ਮੁਗ਼ਲ ਸਲਤਨਤ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਰੱਖੀ, ਪਰ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੀ ਵੱਖਰੀ

ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੂਹਾਨੀ ਸਲਤਨਤ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਜੋ ਸਮਾਜ ਤੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਲਿਆਉਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਸੀ। ਫ਼ਰਕ ਇਤਨਾ ਸੀ ਕਿ ਮੁਗ਼ਲ ਹਕੂਮਤ ਤੋਪ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਮਾਰੋ-ਮਾਰ ਨਾਲ ਰੱਖੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਲਤਨਤ ਰਬਾਬ ਦੀ ਰੂਹਾਨੀ ਝਨਕਾਰ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਸੀ। ਭਾਈ ਸੱਤੇ ਨੇ ਠੀਕ ਕਿਹਾ ਹੈ:

ਨਾਨਕਿ ਰਾਜੁ ਚਲਾਇਆ, ਸਚੁ ਕੋਟੁ ਸਤਾਣੀ ਨੀਵ ਦੈ॥

—ਵਾਰ ਰਾਮਕਲੀ

ਇਸ ਰੂਹਾਨੀ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸੰਵਿਧਾਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਹਰ ਇਕ ਨੇ ਮਾਲਕ ਦਾ ਧਿਆਨ ਧਰ ਕੇ ਗੁਣ ਗਾਨ ਕਰਨਾ ਹੈ ਤੇ ਕਿਰਤ ਕਮਾਈ ਕਰ ਕੇ ਸਭ ਨਾਲ ਵੰਡ ਕੇ ਖਾਨ ਪਾਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਉਂ ਪੁਰਾਣੇ ਪਲਾਇਨਵਾਦ ਨੂੰ ਪਾਸੇ ਰੱਖ ਕੇ ਕੀਰਤਨ ਤੇ ਕਿਰਤ ਦਾ ਸੰਜੋਗ ਰਚ ਕੇ ਨਵੇਂ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਨਾ ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਸੀ। ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਅਮੀਰਜ਼ਾਦੇ ਜਾਂ ਮਲਕ ਭਾਗੋ ਇਹ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਦੇ, ਇਹ ਤਾਂ ਗ਼ਰੀਬ ਕਿਰਤੀ ਪੁਰਸ਼ ਹੀ ਸੇਵਕ ਬਣ ਕੇ ਇਸ ਯੱਗ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਇਸੇ ਲਈ ਲਾਲੋ ਵਰਗੇ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਸੇਵਕਾਂ ਨਾਲ ਵੱਡੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਸੇਵਕ ਭਾਵਨਾ ਦੀ ਪਰਖ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਲਹਿਣੇ ਨੂੰ ਅੰਗਦ ਬਣਾ ਕੇ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬਿਠਾਇਆ ਗਿਆ। ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਸੂਰੀ ਦਾ ਭਜਾਇਆ ਹਮਾਯੂੰ ਬਿਆਸਾ ਪਾਰ ਕਰਦਾ ਗੁਰੂ ਦਾ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਲੈਣ ਆਇਆ ਪਰ ਬੇਪਰਵਾਹ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਕੋਈ ਗੌਰ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਹਮਾਯੂੰ ਨੂੰ ਕ੍ਰੋਧ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਕ੍ਰੋਧ ਦੇ ਭੜਕਾਏ ਨੇ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਤਲਵਾਰ ਧੂਹ ਲਈ। ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਬਹੁਤ ਹੱਸੇ ਤੇ ਕਿਹਾ, "ਜਿਥੇ ਇਸ ਤੇਗ਼ ਦੇ ਜੌਹਰ ਦਿਖਾਉਣੇ ਸਨ, ਉਥੋਂ ਤਾਂ ਪਿੱਠ ਦੇ ਆਇਆ ਹੈਂ, ਹੁਣ ਸਾਧੂਆਂ ਫ਼ਕੀਰਾਂ 'ਤੇ ਤਲਵਾਰ ਧੂਹੀ ਹੈ ? ਵਾਹ ਵਾਹ!" ਇਹ ਸ਼ਾਂਤ ਬਚਨ ਕਾਟ ਕਰ ਗਏ ਤੇ ਭੁੱਲਾਂ ਮਾਫ਼ ਕਰਾਉਂਦਾ ਭਗੌੜਾ ਹਮਾਯੂੰ ਆਪਣੇ ਰਾਹ ਪੈ ਗਿਆ। ਅਕਬਰ ਰਵਾਦਾਰੀ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ-ਪਿਆਰ ਦਾ ਹਾਮੀ ਸੀ, ਉਹ ਖ਼ੁਦ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਾਲੇ ਸਾਂਝੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਬਹਿ ਕੇ ਅਲੂਣਾ ਦਲੀਆ ਖਾ ਕੇ ਗਿਆ ਤੇ ਜਾਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਦੇ ਨਾਂ ੧੨ ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਪਟਾ ਲਿਖ

ਕੇ ਦੇ ਗਿਆ, ਜੋ 'ਗੁਰੂ ਕਾ ਚੱਕ' ਕਰ ਕੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋਇਆ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੀ ਪਿੱਛੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨਗਰ ਵਸਾਇਆ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਮੇਂ ਸਿਖ ਲਹਿਰ ਦੇਸ ਵਿਆਪੀ ਹੁੰਦੀ ਗਈ ਤੇ ੨੪ ਨਵੰਬਰ ੧੫੯੮ ਈ: ਨੂੰ ਅਕਬਰਨਾਮੇ ਦੇ ਲਿਖਣ ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਖ਼ੁਦ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਡੇਰੇ ਆਇਆ ਤੇ ਸਾਂਝੇ ਧਰਮ-ਮੰਦਿਰ ਤੇ ਸਾਂਝੇ ਧਰਮ-ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਸੁਣ ਕੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਇਆ। ੧੬੦੫ ਈ: ਵਿਚ ਅਕਬਰ ਦੇ ਦਿਹਾਂਤ ਪਿੱਛੋਂ ਜਹਾਂਗੀਰ ਗੱਦੀ ਉੱਤੇ ਬੈਠਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੱਟੜ-ਪੰਥੀ ਮੌਲਾਣਿਆਂ ਛੇਤੀ ਹੀ ਵਰਗਲਾ ਲਿਆ। ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮਈ ੧੬੦੫ ਈ: ਵਿਚ ਉਸ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਵਰਗੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੇ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕਰ ਕੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਭੰਗ ਪਾ ਲਿਆ ਤੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਤੇ ਸਰਬੱਤ ਦੇ ਭਲੇ ਦੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਬੇਥਵ੍ਹੀ ਤੇ ਬੇਲੋੜੀ ਸੱਟ ਮਾਰੀ। ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੀਰੀ ਤੇ ਪੀਰੀ ਦੀਆਂ ਦੋ ਤਲਵਾਰਾਂ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਈਆਂ। ਇਸ ਦਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਭਾਵ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਲਹਿਰ ਹੁਣ ਕੇਵਲ ਧਾਰਮਿਕ ਸੀਮਾ ਤਕ ਹੀ ਮਹਿਦੂਦ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗੀ, ਸਗੋਂ ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਵੀ ਸਰਗਰਮੀ ਦਿਖਾਵੇਗੀ। ਖਸ਼ਟਮ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਪੰਜ-ਛੇ ਲੜਾਈਆਂ ਵੀ ਲੜਨੀਆਂ ਪਈਆਂ, ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਉਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਨਾ ਹਟੇ। ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਇਸ ਲਈ ਜੂਝਦੇ ਰਹੇ ਕਿ ਨਾ ਅਸਾਂ ਭੈਭੀਤ ਹੋਣਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਭੈਭੀਤ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਸੁਤੰਤਰ ਤੇ ਸ੍ਵੈਮਾਨ-ਪੂਰਨ ਸਿਆਣੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਲੱਛਣ ਇਹੋ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਨਿਰਭੈ ਤੇ ਨਿਸੰਗ ਹੋ ਕੇ ਵਿਚਰੇ :

ਭੈ ਕਾਹੂ ਕਉ ਦੇਤ ਨਹਿ, ਨਹਿ ਭੈ ਮਾਨਤ ਆਨਿ ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸੁਨ ਰੇ ਮਨਾ, ਗਿਆਨੀ ਤਾਹਿ ਬਖਾਨਿ ॥੧੬॥

—ਸਲੋਕ ਮ: ੯

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ (੧੬੫੮—੧੭੦੭ ਈ:) ਇਸ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਸੀ,

ਉਹ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਉੱਤੇ ਆਪਣਾ ਮਜ਼ਹਬੀ ਈਮਾਨ ਤੇ ਇਸਲਾਮੀ ਵਿਧਾਨ ਠੋਸਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਸਰਮਦ ਦੇ ਕਾਤਲ ਨੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ੧੧ ਨਵੰਬਰ ੧੬੭੫ ਈ: ਵਿਚ ਦਿੱਲੀ ਬੁਲਾ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਧੀਰਮੱਲ ਨੂੰ ਰਣਥੰਭੋਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਡੱਕ ਦਿੱਤਾ ਜਿਥੇ ਕਿ ਉਹ ਜ਼ਹਿਰੀਲੀ ਖ਼ੁਰਾਕ ਕਾਰਨ ੧੬ ਨਵੰਬਰ ੧੬੭੭ ਈ: ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਣ ਤਿਆਗ ਗਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦ ਨੂੰ ੧੧ ਦਿਨ ਦਿੱਲੀ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਦੇ ਕੇ ੨੪ ਜੁਲਾਈ ੧੬੭੮ ਈ: ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਜਦ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਇ ਗੁਰਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਦੇ ਕੇ ਸਿੰਘ ਸਜਾਇਆ ਤੇ ਸ਼ਸਤ੍ਰਧਾਰੀ ਬਣਾ ਕੇ ਜਬਰ ਨਾਲ ਲੋਹਾ ਲੈਣਾ ਸਿਖਾਇਆ। ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਆਮ ਵਰਤਾਰੇ ਬਾਰੇ ਸਮਕਾਲੀ ਤਵਾਰੀਖ਼ਦਾਨ ਸੁਜਾਨ ਰਾਇ ਭੰਡਾਰੀ (੧੬੯੫ ਈ:) ਲਿਖਦਾ ਹੈ, "ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਾਣੇ ਆਪਣੇ ਪਰਾਏ ਤੇ ਮਿੱਤਰ ਸ਼ੱਤਰੂ ਸਭ ਬਰਾਬਰ ਹਨ, ਇਹ ਦੋਸਤਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ-ਰੰਗ ਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨਾਲ ਬੇਜੰਗ ਜੀਵਨ ਬਸਰ ਕਰਦੇ ਹਨ।"

ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸੇਵਕ ਜਥੇ ਨੂੰ 'ਸੁਤੰਤਰ ਸੰਤ-ਸਿਪਾਹੀ ਦਲ' ਬਣਾ ਕੇ ਅੱਗੇ ਤੋਰਨ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਰੱਖਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੰਦਪੁਰ ਵਿਚ ਕੇਸਰੀ ਝੰਡਾ ਝੁਲਾਇਆ ਤੇ ਰਣਜੀਤ ਨਗਾਰਾ ਵਜਾਇਆ, ਜੋ ਕਿ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਧੀ ਬਗ਼ਾਵਤ ਦਾ ਸੂਚਕ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਰਕਾਰੀ ਆਗਿਆ ਬਿਨਾ ਕੋਈ ਝੰਡਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਝੁਲਾ ਸਕਦਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਨਗਾਰਾ ਵਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਇਹ ਪ੍ਰਭੂ-ਸੱਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸਨ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੇ ਸੰਗਮ ਕਾਰਨ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਰਾਜਸੀ ਚੇਤਨਾ ਉਭਰਦੀ ਗਈ। ਉਹ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਸੱਚਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਗੁਰਗੱਦੀ ਨੂੰ ਤਖ਼ਤ, ਗੁਰੂ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ, ਗੁਰੂ ਦੇ ਪੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਾਂ ਨੂੰ ਮਸਨਦ-ਨਸ਼ੀਨ ਜਾਂ ਮਸੰਦ ਕਹਿ ਕੇ ਸਤਿਕਾਰਦੇ ਪਿਆਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 'ਗੁਰੂ ਕਾ ਦਰਬਾਰ' ਕਹਿ ਕੇ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਇਹ ਸਿਖ ਸੰਕੇਤਾਵਲੀ ਦਿੱਲੀ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਮੁਗ਼ਲ ਦਰਬਾਰ ਤੇ ਹਾਕਮ

ਜਮਾਤ ਨੂੰ ਚੁਭਦੀ ਸੀ, ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਮੱਘਰ ੧੭੫੦ ਬਿ: (੧੬੯੩ ਈ:) ਵਿਚ ਨਵਾਬ ਸਰਹੰਦ ਨੂੰ ਤਾੜਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਨਾਨਕ-ਪ੍ਰਸਤਾਂ ਦੇ ਆਗੂ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਇ ਨੂੰ ਤੰਬੀਹ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਨਿੱਤ ਨਿੱਤ ਸਿਖ ਸੰਗਤਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਨਾ ਕਰੇ ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਵਾਂਙ ਦਰਬਾਰ ਲਾ ਕੇ ਮੱਥੇ ਨਾ ਟਿਕਾਵੇ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ 'ਸੱਚਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ' ਕਹਾਵੇ। ਜੇ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਬਾਜ਼ ਨਾ ਆਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉਥੋਂ ਖਦੇੜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਗੱਲ ਮੁਹੰਮਦ ਕਾਸਮ ਨੇ *ਇਬਰਤ ਨਾਮੇ* ਵਿਚ ਤੇ ਖ਼ੁਸ਼ਵਕਤ ਰਾਇ ਨੇ *ਤਵਾਰੀਖ਼ੇ ਸਿਖਾਂ* (੧੮੧੧ ਈ:) ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਦਬਾਉਣ ਦੀ ਹਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਮੁਹੰਮਦ ਮੁਅੱਜ਼ਮ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ੧੭੫੩ ਬਿ: ਵਿਚ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਕੇ ਭੇਜਿਆ।

ਫਿਰ ਇਕ ਅਹਦੀਆ ਕੁੰਮਕ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ, ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਚਾਰ ਅਹਦੀਏ ਹੋਰ ਆਏ। ਇਸ ਸਭ ਕਾਸੇ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਖ਼ੁਦ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਤਬ ਅਉਰੰਗ ਮਨ ਮਾਹਿ ਰਿਸਾਵਾ।
ਮਦ੍ਰ ਦੇਸ ਕੋ ਪੂਤ ਪਠਾਵਾ।੧।.....

ਤਬ ਅਉਰੰਗ ਜੀਯ ਮਾਂਝ ਰਿਸਾਏ।
ਏਕ ਅਹਦੀਆ ਈਹਾਂ ਪਠਾਏ।੪।.....

ਉਤ ਅਉਰੰਗ ਜੀਅ ਅਧਿਕ ਰਿਸਾਯੋ।
ਚਾਰ ਅਹਦੀਅਨ ਅਉਰ ਪਠਾਯੋ।੧੭।..... —*ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ*

ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਿਆਨਾਂ ਤੋਂ ਜ਼ਾਹਰ ਹੈ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਅਨੰਦਪੁਰੀ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਸੀ। ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜਿਥੇ ਉਹ ਰਾਜਪੂਤਾਂ, ਜਾਟਾਂ, ਸਤਨਾਮੀਆਂ ਤੇ ਆਮ ਕਾਫ਼ਰਾਂ ਉੱਤੇ ਦਮਨ-ਚੱਕਰ ਚਲਾਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਥੇ ਕੋਈ ਕੁਸਕਦਾ ਤਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹੁਕਮ ਹਿੰਦੂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ

ਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਸਰਬਨਾਸ਼ ਲਈ ਸਨ, ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਲੁਕਾਅ-ਛਿਪਾਅ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਕੇ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਭਾਈ ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਾ ਕੇ ੧੬੫੭ ਈ: ਵਿਚ ਤਖ਼ਤ ਉੱਤੇ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਸਵੇਂ ਸਨ ਜਲੂਸ ੧੬੬੭ ਈ: ਵਿਚ ਥਾਨੇਸਰ ਦਾ ਮਹਾਨ ਤੀਰਥ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਭਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ੧੬੬੮ ਈ: ਵਿਚ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਤਿਉਹਾਰ ਮਨਾਉਣ ਉੱਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ੧੬੬੯ ਈ: ਵਿਚ ਐਸਾ ਫ਼ੁਰਮਾਨ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਗ਼ੈਰ-ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਮੰਦਰ ਤੇ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾਂ ਢਾਹੁਣ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਸੀ। ਇਸ ਉੱਤੇ ਪੂਰੇ ਜ਼ੋਰ ਸ਼ੋਰ ਨਾਲ ਅਮਲ ਹੋਇਆ। ਬੜੇ ਬੜੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਮੰਦਰ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ੧੬੭੧ ਈ: ਦੇ ਇਕ ਫ਼ੁਰਮਾਨ ਰਾਹੀਂ ਤਮਾਮ ਹਿੰਦੂ ਮੁਨਸ਼ੀਆਂ, ਮੁਸੱਦੀਆਂ ਨੂੰ ਨੌਕਰੀਓਂ ਜਵਾਬ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰ ਬੇਕਾਰ ਕਰ ਕੇ ਘਰੀਂ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤੇ। ਫਿਰ ੧੬੭੯ ਈ: ਵਿਚ ਤਮਾਮ ਹਿੰਦੂਆਂ ਉੱਤੇ ਜਜ਼ੀਆ (ਟੈਕਸ) ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਹਿਤਕਾਰੀ, ਸੰਗੀਤਕਾਰੀ, ਚਿਤਰਕਾਰੀ ਤੇ ਮੂਰਤੀ ਕਲਾ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰ੍ਹਾ-ਵਿਰੁੱਧ ਕਹਿ ਕੇ ਹੁਕਮੀਆ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ੧੬੯੫ ਈ: ਵਿਚ ਇਕ ਨਵਾਂ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ ਕਿ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਕੋਈ ਹਿੰਦੂ ਤਨ 'ਤੇ ਹਥਿਆਰ ਨਾ ਸਜਾਵੇ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪਾਲਕੀ, ਹਾਥੀ ਜਾਂ ਈਰਾਨੀ ਅਰਬੀ ਘੋੜੇ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਕਰੇ।

ਇਤਿਆਦਿਕ ਫ਼ੁਰਮਾਨਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨਾਲ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਾਬਰਾਨਾ ਵਰਤਾਉ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰੰਤੂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਹੁਕਮਾਂ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਵਧੀਆ ਘੋੜਿਆਂ, ਹਾਥੀਆਂ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਕਰਨਾ ਸਿਖਾਉਂਦੇ, ਹੋਲਾ ਖਿਡਾਉਂਦੇ, ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਪਹਿਨਾਉਂਦੇ, ਝੰਡੇ ਝੁਲਾਉਂਦੇ, ਨਗਾਰੇ ਵਜਾਉਂਦੇ ਤੇ ਚੰਗੇ ਠਾਠ-ਬਾਠ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਦਰਬਾਰ ਲਾਉਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਤੇ ਸੰਗੀਤ ਕਲਾ ਨੂੰ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ ਦਿੰਦੇ ਸਨ।

ਇਹ ਸਭ ਗੱਲਾਂ ਦਿੱਲੀ ਦਰਬਾਰ ਤਕ ਪਹੁੰਚੀਆਂ ਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ

ਦੀ ਇਤਲਾਹ ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਮਿਲੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ੧੬੮੧ ਈ: ਵਿਚ ਦਿੱਲੀ ਛੱਡ ਕੇ ਦੱਖਣ ਦੇ ਸ਼ੀਆ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ੇਰ ਕਰਨ ਲਈ ਉਧਰ ਛਾਉਣੀ ਪਾਈ ਬੈਠਾ ਸੀ ਤੇ ਮਰਨ ਤਕ ਉਧਰ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਉਥੋਂ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਕੇ ਸਭ ਕੁਝ ਮਲੀਆਮੇਟ ਕਰਨ ਦੇ ਹੁਕਮ ਚੜ੍ਹਾਏ। ਪਹਿਲੇ ਅਬੂ ਨੁਸਾਰ ਖ਼ਾਂ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ੁਲਮ ਕੀਤੇ, ਫਿਰ ਇਬਰਾਹੀਮ ਖ਼ਾਂ ਸੂਬੇਦਾਰ ਬਣ ਕੇ ਆਇਆ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਖ਼ਾਂ ਨੂੰ ਨਾਇਬ ਸੂਬੇਦਾਰ ਥਾਪਿਆ ਗਿਆ। ੧੭੫੭ ਬਿ: ਅਰਥਾਤ ੧੭੦੦ ਈ: ਵਿਚ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਖ਼ਾਂ ਨੂੰ ਤਰੱਕੀ ਦੇ ਕੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਇਸੇ ਦੇ ਅਹਦ ਵਿਚ ਅਨੰਦਪੁਰ ਉੱਤੇ ਸਾਰੇ ਧਾਵੇ ਹੋਏ। ਚਾਰ-ਪੰਜ ਸਾਲ ਇਹ ਛੇੜ-ਛਾੜ ਚੱਲਦੀ ਰਹੀ, ਜੇਠ ੧੭੬੨ ਬਿ: ਤੋਂ ਐਸਾ ਘੇਰਾ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਕਿ ਅਨੰਦਪੁਰ ਨਗਰ ਅੰਦਰ ਅੰਨ-ਪਾਣੀ ਜਾਣਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਅਖ਼ੀਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਖ਼ੁਦ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਨ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਬਣਾਇਆ ਤਾਕਿ ਉਸ ਦੇ ਸਿਖ-ਲਹਿਰ ਬਾਰੇ ਸ਼ੱਕ ਸ਼ਕੂਕ ਦੂਰ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਣ, ਉਸ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਮੱਤ ਤੌਹੀਦ ਪ੍ਰਸਤ ਹੈ, ਖ਼ੁਦਾ ਪ੍ਰਸਤ ਹੈ, ਬੁੱਤ ਪ੍ਰਸਤ ਨਹੀਂ; ਇਹ ਹੋਰਾਂ ਵਾਂਙ ਜਾਤ ਪਾਤ ਦੀਆਂ ਵੰਡੀਆਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦਾ ਸਗੋਂ ਸਾਰੀ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਨੂੰ ਇਕ ਸਮਾਨ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਆਦਿ।

ਅੱਗੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣਾ ਏਲਚੀ-ਕਾਜ਼ੀ ਭੇਜ ਕੇ ਤੇ ਖ਼ਤ ਲਿਖ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਬੁਲਾ ਕੇ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਕਰਨ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਪਰ ਨਾਲ ਸ਼ਰਤ ਇਹ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਅਨੰਦਪੁਰ ਜ਼ਰੂਰ ਛੱਡ ਦਿਓ ਤੇ ਕਾਂਗੜ ਕਸਬੇ ਵਿਚ ਤਸ਼ਰੀਫ਼ ਲੈ ਆਓ, ਫਿਰ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦਾ ਵੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਸਾਨੂੰ ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮੇ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਾਫ਼ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:

ਨਵਿਸ਼ਤਾ ਰਸੀਦੋ ਬਿਗੁਫ਼ਤਹ ਜ਼ਬਾਂ
ਬਬਾਯਦ ਕਿ ਕਾਰੀਂ ਬਰਾਹਤ ਰਸਾਂ।੫੪।

ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਕਾਜ਼ੀ ਰਾਹੀਂ ਜ਼ਬਾਨੀ ਸੁਨੇਹਾ

ਮਿਲਿਆ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਾਓ।

ਗੁਰੂ ਕੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅਨੰਦਪੁਰ ਤਿਆਗ ਤੋਂ ਦੋ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਕਾਜ਼ੀ, ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਖ਼ਤ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸ, ਹਦਾਇਤ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੇ ਜ਼ਬਾਨੀ ਭਰੋਸੇ ਵੀ ਦਿਵਾਏ ਸਨ।

ਇਸ ਸਾਰੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਵਿਚ ੮੮ ਸਾਲਾ ਬੁੱਢਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕੁਝ ਸੰਜੀਦਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਕੁਝ ਤਬਾਦਲੇ ਵੀ ਕੀਤੇ, ਜੋ ਸ਼ਾਇਦ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟਤਾ ਲਈ ਸਨ। ਇਤਿਹਾਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੱਸੂ ੧੭੬੨ ਬਿ: (ਸਤੰਬਰ ੧੭੦੫) ਵਿਚ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਨਦੀ ਕਿਨਾਰੇ ਦੇਵਾਪੁਰ ਵਿਚ ਡੇਰਾ ਪਾਈ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਉਥੋਂ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਖ਼ਾਂ ਸੂਬਾ ਲਾਹੌਰ ਦੀ, ਜੋ ਅਨੰਦਪੁਰ ਘੇਰੇ ਦਾ ਮੋਢੀ ਸੀ, ਅਜਮੇਰ ਬਦਲੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਤੇ ਕਾਬਲ ਤੋਂ ਬਦਲ ਕੇ ਮੁਨਇਮ ਖ਼ਾਂ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਨਾਇਬ ਸੂਬੇਦਾਰ ਥਾਪਿਆ, ਜੋ ਕਿ ਬੜਾ ਹੀ ਦਰਵੇਸ਼-ਤਬੀਅਤ ਆਦਮੀ ਸੀ। ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਸੂਬੇਦਾਰੀ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਬੇਟੇ ਮੁਹੰਮਦ ਮੁਅੱਜ਼ਮ ਨੂੰ ਸੌਂਪੀ, ਜੋ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਕਾਬਲ, ਮੁਲਤਾਨ ਦਾ ਵੀ ਮੁੱਖ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਸੀ। ਸੋ ਹੁਣ ਨਵੇਂ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਸੂਬੇ (ਕਾਬਲ, ਮੁਲਤਾਨ ਤੇ ਲਾਹੌਰ) ਉਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਇਕ ਹੋਰ ਅਹਿਮ ਤਬਦੀਲੀ ਜੋ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਉਹ ਇਹ ਕਿ ਲੱਖੀ ਜੰਗਲ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਾਂਗੜ ਦਾ ਤਪਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਥਾਂ ਸੂਬਾ ਮੁਲਤਾਨ ਨਾਲ ਲਾ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਥੇ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਪੋਤਰਾ ਤੇ ਮੁਅੱਜ਼ਮ ਦਾ ਨੇਕ ਸਪੁੱਤਰ—ਮੁਹੰਮਦ ਮੁਇੱਜ਼ਦੀਨ ਨਾਇਬ ਸੂਬੇਦਾਰ ਸੀ।

ਇਹ ਸਾਰੇ ਹੁਕਮ ਅਜੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਏ ਕਿਉਂਕਿ ਦੱਖਣ ਤੋਂ ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ੁਰਮਾਨ ਇਧਰ ਪੰਜਾਬ ਪਹੁੰਚਣ ਵਿਚ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਾਂ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਦੂਜੇ ਇਥੋਂ ਦੇ ਆਪ-ਹੁਦਰੇ ਅਭਿਮਾਨੀ ਅਹਿਲਕਾਰ ਅਤੇ ਗ਼ੱਦਾਰ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਇਸ ਆਹਰ ਵਿਚ ਸਨ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਕਿਵੇਂ ਉਭਰਦੀ ਸਿਖ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਸ਼ਾਬਾਸ਼ ਲਈ ਜਾਵੇ। ਬਹਰਹਾਲ ਇਹ ਤਬਾਦਲੇ ਕਾਫ਼ੀ ਹੱਦ ਤਕ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਅਨੁਕੂਲਤਾ ਲਈ ਕੀਤੇ ਜਾਪਦੇ ਹਨ, ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ

ਕਿ ਅੰਦਰੋਂ ਕੋਈ ਗੱਲ ਹੋਰ ਵੀ ਹੋਵੇ। ਕਾਜ਼ੀ ਨੇ ਜੋ ਇਕਰਾਰਨਾਮਾ ਕੁਰਾਨ ਦੀ ਜਿਲਦ ਉੱਤੇ ਲਿਖ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵੱਲੋਂ ਲਿਆਂਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਨਹੀਂ, ਪਰੰਤੂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸ ਕਾਂਗੜ ਪਹੁੰਚਣ ਵੇਲੇ ਤਕ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮੇ ਵਿਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਧਿਆਨ-ਗੋਚਰੇ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਚਾਰ ਸਿਅਰਾ ਵਿਚ ਕਲਮਬੰਦ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਭੇਜ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾ ਸਾਫ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਤੁਸੀ ਕੁਰਾਨ ਦੀ ਜਿਲਦ ਉੱਤੇ ਲਿਖਿਆ ਉਹ 'ਕਸਮਨਾਮਾ' ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਭੇਜ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ :

ਤੁਰਾ ਗਰ ਬਬਾਯਦ ਆਂ ਕਉਲੇ ਕੁਰਾਂ
ਬਨਿਜ਼ਦੇ ਸ਼ੁਮਾ ਰਾ ਰਸਾਨਮ ਹਮਾ।੫੭।

ਇਸ ਕਸਮਨਾਮੇ ਵਿਚ ਚਾਰ ਮੋਟੀਆ ਗੱਲਾਂ ਸਨ :

1. ਤੁਸੀਂ (ਅਨੰਦਪੁਰ ਛੱਡ ਕੇ) ਕਾਂਗੜ ਤਸ਼ਰੀਫ਼ ਲੈ ਜਾਓ, ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਹੀ ਬਾਦਸਾਹ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੋ ਸਕੇਗੀ।
2. ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਜੰਗਲੀ ਇਲਾਕੇ ਵੱਲ ਆਉਣ ਦਾ ਕੋਈ ਖ਼ਤਰਾ ਨਹੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਬੈਰਾੜ ਕੌਮ ਸਾਡੇ ਅਧੀਨ ਹੈ।
3. ਜੇ ਤੁਸੀ ਇਧਰ ਆ ਹੀ ਜਾਓ ਤਾਂ ਜਬਾਨੀ ਗੱਲ ਕਰ ਕੇ ਹਮਦਰਦਾਨਾ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਾਰਾ ਮਾਮਲਾ ਨਿਪਟਾ ਲਈਏ।
4. ਇਧਰ ਆਉਣ 'ਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ 'ਯਕ ਅਸਪ' (ਇਕ ਘੋੜਾ ਰੱਖਣ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਸਵਾਰ) 'ਇਕ ਹਜ਼ਾਰੀ' ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਵੀ ਹਾਸਲ ਹੋਵੇਗਾ।

ਇਹ ਚਾਰੇ ਗੱਲਾਂ ਜੋ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਸਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਸ਼ਿਅਰਾਂ ਵਿਚ ਕਲਮਬੰਦ ਕਰ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵੱਲ ਭਿਜਵਾਇਆ ਹੈ :

ਚਿ ਤਸ਼ਰੀਫ਼ ਦਰ ਕਸਬਹ ਕਾਂਗੜ ਕੁਨਦ
ਵਜ਼ਾਂ ਪਸ ਮੁਲਾਕਾਤ ਬਾਹਮ ਸ਼ਵਦ।੫੮।
ਨ ਜ਼ੱਰਹ ਦਰੀਂ ਰਾਹਿ ਖ਼ਤਰਾ ਤੁਰਾਸਤ
ਹਮਹ ਕੌਮਿ ਬੈਰਾੜ ਹੁਕਮੇ ਮਰਾਸਤ।੫੯।

ਬਯਾ ਤੂ ਸੁਖ਼ਨ ਖ਼ੁਦ ਜ਼ਬਾਨੀ ਕੁਨੇਮ
ਬਗੂਇ ਸ਼ੁਮਾ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਕੁਨੇਮ।੬੦।
ਯਕੇ ਅਸਪ ਸ਼ਾਇਸਤਏ ਯਕ ਹਜ਼ਾਰ
ਬਯਾ ਤਾ ਬਗੀਰੀ ਬ ਮਨ ਈਂ ਦਯਾਰ।੬੧।

ਆਮ ਟੀਕਾਕਾਰ, ਜੋ ਇਸ ਨੁਕਤੇ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸਕੇ, ਇਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਆਖੀ ਗਈ ਮੰਨੀ ਹੈ, ਪਰ ਅਸਲੀਅਤ ਇਹ ਨਹੀਂ। ਅਸਲ ਗੱਲ ਇਹੋ ਹੈ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਹੋਏ ਇਕਰਾਰਨਾਮੇ ਦੀ ਨਕਲ ਨਾਲ ਭੇਜ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਜਾਣੂ ਕਰਾਇਆ ਹੈ। ਜੇ ਦੂਜੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੰਨੀਏ ਤਾਂ ਅਰਥ ਕਰਨ ਵਿਚ ਵੀ ਟੀਕਾਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬੜਾ ਔਖਾ ਹੋਣਾ ਪਿਆ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਅਰਥ ਢੁਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਕਈ ਟੀਕਾਕਾਰਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਿਅਰਾਂ ਨੂੰ ਆਖੇਪਕ ਕਹਿ ਕੇ ਕੱਢ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਹਕੀਕਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਖ਼ੁਦ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਮੁਲਾਕਾਤ ਲਈ ਫ਼ੁਰਮਾਨ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ (੬੨, ੬੩), ਫਿਰ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਸੇ ਚਿੱਠੀ ਵਿਚ ਇਹ ਲਿਖਣ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਾਂਗੜ ਕਸਬੇ ਵਿਚ ਤਸ਼ਰੀਫ਼ ਲੈ ਆਓ।

ਦੂਜੀ ਗੱਲ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੇ ਕਸ਼ਟ ਝਾਗਦੇ ਕਾਂਗੜ ਨਗਰ ਪਹੁੰਚੇ ਹੀ ਸਨ, ਅਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬੈਰਾੜਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਵੀ ਪੈਦਾ ਨਹੀ ਸੀ ਹੋਇਆ। ਰਾਇ ਡੱਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਬੈਰਾੜ ਪਿੱਛੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਬਣੇ। ਸੋ ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਆਖ ਸਕਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸਾਰੀ ਬੈਰਾੜ ਕੌਮ ਮੇਰੇ ਹੁਕਮ ਅਧੀਨ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਕ ਹਕੀਕਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮਾ ਲਿਖਣ ਵੇਲੇ ਤਕ ਬੈਰਾੜ ਸੈਨਿਕ ਵੀ ਭਰਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਤਨਖ਼ਾਹ ਮਿਲਣ ਵਿਚ ਦੇਰੀ ਹੋ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਰਾਹ ਰੋਕ ਕੇ ਖੜੋ ਗਏ ਸਨ। ਸੋ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਦੀਆਂ ਹਨ।

ਆਖ਼ਰੀ ਸ਼ਰਤ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ 'ਇਕ ਹਜ਼ਾਰੀ' ਮਨਸਬ ਦੇਣ ਦੀ ਗੱਲ ਵੀ ਆਖੀ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਾਂਗੜ ਕਸਬੇ

ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਘੋੜ-ਸਵਾਰ ਵੀ ਰੱਖ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਲੇਕਿਨ ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹਰਗਿਜ਼ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਉਹ ਇਸ ਚੀਜ਼ ਦੇ ਅਭਿਲਾਸ਼ੀ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਤਾ ਕਸਮਨਾਮੇ ਦੀਆ ਮੋਟੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਧਿਆਨ-ਗੋਚਰੇ ਕਰ ਕੇ ਇਹ ਗੱਲ ਦੁਹਰਾਈ ਹੈ ਕਿ ਕਿਥੇ ਤਾ ਇਹ ਵਾਅਦੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਕਿਥੇ ਵਿਸਾਹਘਾਤ ਕਰ ਕੇ ਸਾਡੇ ਸਾਰੇ ਪਰਵਾਰ ਤੇ ਸਿਖ ਸੇਵਕਾ ਨੂੰ ਮੁਸੀਬਤਾ ਦੇ ਮੂੰਹ ਸੁੱਟਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਐਸਾ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਓਟ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਅੰਤ ਵਿਚ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਸ ਦਾ ਮਾਲਕ ਰਾਖਾ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਮਾਰ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ।

ਕੁਝ ਲੋਕ ਇਸ ਰਾਇ ਦੇ ਵੀ ਹਨ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵੱਲੋਂ ਲਿਖਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਤੇ ਜ਼ਬਾਨੀ, ਕਾਜੀ ਰਾਹੀਂ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਿਵਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾ ਨੂੰ ਨਿਭਾਇਆ ਨਾ ਗਿਆ। ਇਤਿਹਾਸ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾ ਦੇ ਝੂਠੇ ਵਾਅਦੇ ਤੇ ਛਲ-ਫ਼ਰੇਬ ਰਾਜਨੀਤਕ ਚਾਲਾਂ ਵਜੋਂ ਆਮ ਕਰ ਲਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਮੁਗ਼ਲ ਦਰਬਾਰ ਦਾ ਭੇਤੀ, ਸਮਕਾਲੀ ਇਤਾਲਵੀ ਲੇਖਕ ਮਨੂਚੀ *ਸਟੋਰੀਆ ਡੋ ਮੋਗਰ* ਵਿਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਬੇਈਮਾਨੀਆਂ ਦਾ ਚਰਚਾ ਆਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਲਈ ਗੋਲ ਕੁੰਡਾ ਦੇ ਸੁਲਤਾਨ ਨੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਲਿਖ ਕੇ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਤਹਾਡਾ ਬੰਦਾ ਹਾ, ਸੋ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਫ਼ੌਜਕਸੀ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਅੱਗੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਚੜ੍ਹਾਈ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਗੁਲਬਰਗਾ ਜਾ ਕੇ ਪੀਰਾਂ ਫ਼ਕੀਰਾਂ ਦੇ ਮਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿਆਰਤ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਸੁਲਤਾਨ ਵਿਚਾਰੇ ਨੇ ਇਤਬਾਰ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੀ ਫ਼ੌਜ ਵਾਪਸ ਬੁਲਾ ਲਈ। ਲੇਕਿਨ ਬੇਈਮਾਨ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਗੋਲ ਕੁੰਡੇ ਉੱਤੇ ਜਬਰੀ ਕਬਜ਼ਾ ਜਾ ਕੀਤਾ। ਅਜਿਹੀ ਮੱਕਾਰੀ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਬੀਜਾਪੁਰ ਦੀ ਰਿਆਸਤ ਹਥਿਆਈ ਸੀ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਬਰਨੀਅਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਦਿਲ ਖੋਟਾ ਸੀ, ਉਹ ਆਪਣਾ ਭੇਦ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੰਦਾ। ਮੱਕਾਰੀ ਤੇ ਛਲ-ਫ਼ਰੇਬ ਵਿਚ ਉਹ ਅਤਿਅੰਤ ਮਾਹਿਰ ਸੀ। ਸੋ ਇਹ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਾਰੀ ਸਾਜ਼ਸ਼

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਹੀ ਬਣੀ ਹੋਵੇ, ਪਰੰਤੂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਕਾਜ਼ੀ ਦੇ ਕਸਮਨਾਮੇ ਨੂੰ ਠੀਕ ਮੰਨ ਕੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਤਿਆਗਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ।

ਜਦੋਂ ੧੫ ਮੱਘਰ ੧੬੬੨ ਬਿ: ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਰ ਤੇ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੇ ਤਾਂ ਸਾਹੀ ਲਸ਼ਕਰ ਤੇ ਪਹਾੜੀ ਫੌਜਾ ਨੇ ਅਚਾਨਕ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਲੜਾਈ ਲੜਦੇ ਆਪ ਚਮਕੌਰ ਪਿੰਡ ਦੀ ਇਕ ਮਾਮੂਲੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਆਕੀ ਹੋ ਬੈਠੇ। ਦੁਸਮਣਾ ਇਸ ਕੱਚੀ ਹਵੇਲੀ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ, ਜਿਥੇ ਕਿ ਆਪ ਦੇ ਦੋ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਤੇ 35-40 ਮਖੀ ਸਿਖ ਸਨਮੁਖ ਜੂਝ ਕੇ ਸਹੀਦੀਆ ਪਾ ਗਏ। ਇਸ ਦਾ ਜਿਕਰ ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮੇ ਵਿਚ ਪੂਰੇ ਵੇਰਵੇ ਨਾਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੋ ਰਿਪੋਰਟ ਆਪਣੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਦੱਸਣ ਲਈ ਜੰਗ ਚਮਕੌਰ ਤੋਂ ਫੌਰਨ ਬਾਅਦ ਨਵਾਬ ਸਰਹੰਦ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਅਹਿਮਦ ਨਗਰ ਭੇਜੀ ਸੀ, ਉਸ ਪੱਤਰ ਦੀ ਵਸੂਲੀ ਬਾਰੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਮੁਨਸ਼ੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:

> "ਸ੍ਰੀਮਾਨ (ਭਾਵ ਨਵਾਬ ਸਰਹੰਦ) ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਖ਼ਤ ਜਿਸ ਵਿਚ ਨਾਨਕ-ਪ੍ਰਸਤ ਗੋਬਿੰਦ (ਸਿੰਘ) ਦਾ ਸਰਹੰਦ ਤੋਂ ਬਾਰਾਂ ਕੋਹ 'ਤੇ ਆ ਕੇ ਉਤਰਨਾ, ਤੁਸਾਂ ਮੰਗੀ ਗਈ ਮਦਦ ਵਜੋਂ ਸੱਤ ਸੌ ਸਵਾਰ ਤੇ ਸਣੇ ਫੌਜੀ ਸਾਮਾਨ ਦੇ ਤੋਪਖ਼ਾਨਾ ਭੇਜਣਾ, ਉਸ ਬਿਪਤਾ-ਗ੍ਰਸਤ ਦਾ ਚਮਕੌਰ ਪਿੰਡ ਦੇ ਜ਼ਿਮੀਦਾਰ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿਚ ਘੇਰਿਆ ਜਾਣਾ, ਉਸ ਦੇ ਦੋ ਬੇਟਿਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਾਥੀਆ ਦਾ ਮਾਰੇ ਜਾਣਾ, ਉਸ ਦੇ ਇਕ ਪੁੱਤਰ ਤੇ ਮਾਤਾ ਦਾ ਫੜਿਆ ਜਾਣਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ ਦਰਜ ਹਨ—ਉਹ ਮਿਲ ਗਿਆ ਹੈ।"
>
> "ਨਵਿਸ਼ਤਾ ਸਰੀਫ਼ ਮੁਸਤਮਿਲ ਬਰਫਰੋਦ ਆਮਦਨ—ਗੋਬਿੰਦ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਸਤ ਦੁਾਜ਼ਦਹ ਕ੍ਰੋਹੀਏ ਸੀਰੰਦ, ਵ ਫਰਿਸਤਾਦਨ ਆਂ ਏਤਜ਼ਾਦੇ ਜਮੀਅਤ ਹਫ਼ਤ ਸਦ ਸਵਾਰ ਬ ਮਸਾਲਾ ਤੋਪਖਾਨਾ ਵ ਮਹਸੂਰ ਸ਼ੁਦਨ ਆ ਮਕਹੂਰ, ਦਰ ਹਵੇਲੀ ਜ਼ਿਮੀਦਾਰ, ਮੌਜ਼ਅ ਚਮਕੌਰ, ਵ ਬ ਕਤਲ ਰਸੀਦਨ ਦੋ ਪਿਸਰ, ਵ ਦੀਗਰ ਰੁਫਕਾਇ ਓ ਵ ਦਸਤਗੀਰ ਸ਼ੁਦਨ ਯਕ ਪਿਸਰ ਮਾਦਰਸ, ਵ ਦੀਗਰ ਮਤਾਲਬ ਰਸੀਦ।"
>
> *—ਅਹਿਕਾਮਿ ਆਲਮਗੀਰੀ, ਮਾਖਜੇ ਤ੍ਵਾਰੀਖੇ ਸਿਖਾ, ਪੰਨਾ ੭੪*

ਇਸ ਪੱਤਰ ਤੋਂ ਵੀ ਚਮਕੌਰ ਦੇ ਦਰਦਨਾਕ ਸਾਕੇ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ

ਕਿ ਕਿਵੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦੋ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜਾਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਤੇ ਇਕ ਛੋਟਾ ਸਾਹਿਬਜਾਦਾ (ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ) ਮਾਤਾ ਜੀ ਨਾਲ ਫੜਿਆ ਗਿਆ, ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਸਾਇਦ ਪਿੱਛੋਂ ਵੱਖਰਾ ਫੜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਦੋ ਤਿੰਨ ਸਿਖ ਜਿਵੇਂ ਕਿਵੇਂ ਇਸ ਘੇਰੇ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਗਏ ਤੇ ਸਭ ਤਰ੍ਹਾ ਦੀਆ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਝਾਗਦੇ ਆਖ਼ਰ ਕਾਂਗੜ ਦੀਨੇ ਪਹੁੰਚੇ। ਕਾਂਗੜ ਕਸਬਾ ਧਾਲੀਵਾਲ ਜੱਟ ਮਹਰ ਮਿੱਠੇ ਦਾ ਨਗਰ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਪੋਤੀ (ਰਾਇਬੇਗ ਦੀ ਪੁੱਤਰੀ ਸੰਮੀ) ਅਕਬਰ ਨੂੰ ਪਰਣਾਈ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇ ੧੨੦ ਪਿੰਡ ਇਨ੍ਹਾ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਸੀ। ਪਿੱਛੋਂ ਇਸ ਦਾ ਪੋਤਰਾ ਰਾਇ ਜੋਧ ਬੜਾ ਸੂਰਮਾ ਹੋਇਆ, ਜੋ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਰਧਾਲੂ ਸੇਵਕ ਬਣਿਆ।

ਅਗੋਂ ਰਾਇ ਜੋਧ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਰਾਇ ਸਮੀਰ, ਲਖਮੀਰ ਤੇ ਤਖ਼ਤ ਮੱਲ ਸਨ, ਰਾਇ ਸ਼ਮੀਰ ਇਸ ਸਮੇ ਕਾਂਗੜ ਦਾ ਚੌਧਰੀ ਸੀ। ਮੁਗ਼ਲਾ ਨਾਲ ਸਾਕਾਦਾਰੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਹ ਸਰਕਾਰੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਪਾਤਰ ਸਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸਤਿਗੁਰਾ ਲਈ ਵੀ ਆਦਰ-ਸਨਮਾਨ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਗੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਟਿਕਾਣੇ ਲਈ 'ਕਾਂਗੜ' ਦੀ ਚੋਣ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਕਾਂਗੜ ਕਸਬੇ ਦੇ ਇਕ ਹਿੱਸੇ ਦਾ ਨਾ ਦੀਨਾ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ ਤਰਖਾਣ ਦੇ ਚੁਬਾਰੇ ਵਿਚ ਦੋ ਤਿੰਨ ਹਫ਼ਤੇ ਠਹਿਰੇ ਸਨ। *ਗੁਰੂ ਕੀਆ ਸਾਖੀਆ* 'ਚ ਇਥੇ ੨੨ ਪੋਹ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਣਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਜੇ ੧੭ ਮੱਘਰ ਅਨੰਦਪਰ ਤਿਆਗ ਦੀ ਤਰੀਕ ਸਹੀ ਮੰਨੀਏ ਤਾਂ ਦੀਨੇ ਅਪੜਨ ਦਾ ਪੋਹ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਹਫਤਾ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਬੈਠ ਕੇ ਹੀ ਆਪ ਨੇ ਇਹ ਜਫਰਨਾਮਾ ਲਿਖਿਆ, ਜੋ ਕਿ ੧੧੧ ਸ਼ਿਅਰਾ ਵਿਚ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ੧੨ ਸਿਅਰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਦੇ ਮੰਗਲਾਚਰਣ ਰੂਪ ਹਨ ਤੇ ਫਿਰ ੯੯ ਸ਼ਿਅਰਾ ਵਿਚ ਆਪ-ਬੀਤੀ ਬਿਆਨ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਕਈ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾ ਜਫਰਨਾਮੇ ਦੇ ਸ਼ਿਅਰਾ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੧੪੦੦ ਲਿਖੀ ਹੈ, ਜਿਵੇ ਕਿ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:

ਓਥੋਂ ਸਾਹਿਬ ਕਾਂਗੜ ਨੂੰ ਕੂਚ ਕਰ ਗਏ
ਉਥੇ ਜਾਇ ਬੈਂਤ ਚਉਦਾਂ ਸੈ ਉਚਰਤੇ ਭਏ।੫੬੩।

—ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮਾ, ਦਸਵਾ ਚਰਣ

ਬੂਟੇ ਸ਼ਾਹ ਨੇ *ਤ੍ਵਾਰੀਖਿ ਪੰਜਾਬ* ਵਿਚ ਵੀ ਇਸੇ ਸੁਣੀ-ਸੁਣਾਈ ਗੱਲ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਸਭ ਕਥਨ ਅਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਹਨ। ਕੁਝ ਸਿਖ ਲੇਖਕਾਂ ਹਕਾਯਤਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਇਹ ਗਿਣਤੀ ੮੬੭ ਦੱਸੀ ਹੈ, ਇਹ ਵੀ ਭੁੱਲ ਹੈ। ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹਕਾਯਤਾਂ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿਚ ਹਨ ਤੇ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਸੰਕਲਨ ਸਮੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਬਾਨ ਦੀ ਸਾਂਝ ਕਾਰਨ ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮੇ ਦੇ ਨਾਲ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਵੱਖਰੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ। ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮਾ ੧੧੧ ਸ਼ਿਅਰਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵਾਧ-ਘਾਟ ਨਹੀ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਇਸ ਦੇ ਕੁਝ ਪਾਠ ਜ਼ਰੂਰ ਅਸ਼ੁੱਧ ਹੋ ਗਏ ਹਨ, ਜੋ ਕਿ ਨਕਲ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆ ਦੀ ਉਕਾਈ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹੈ। ਵੈਸੇ ਤਮਾਮ ਪੁਰਾਤਨ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਪਾਠ ਦਰਜ ਹੈ ਤੇ ਕੁਝ ਕੁ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਫਾਰਸੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਸਿਰਲੇਖ *ਜੰਗਨਾਮਾ* ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਹ ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮੇ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਲੈ ਕੇ ਭਾਈ ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਪਹਿਲੇ ਔਰੰਗਾਬਾਦ ਤੇ ਫਿਰ ਅਹਿਮਦ ਨਗਰ ਗਏ ਸਨ। ਔਰੰਗਾਬਾਦ ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਠਹਿਰ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਪਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਬੀਮਾਰ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਰੁਕਾਵਟਾ ਕਰਕੇ ਮਿਲ ਨਹੀ ਸਨ ਸਕੇ। ਫਿਰ ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਵਾਪਸ ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਆ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜੁਗਤਿ ਦੱਸ ਕੇ ਦੁਬਾਰਾ ਤੋਰਿਆ। ਨਾਲ ਭਾਈ ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ। ਉਪਰੰਤ ਪੰਜ ਸਿੰਘ—ਭਾਈ ਦਯਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਸ਼ਿਵ ਸਿੰਘ—ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮਾ ਦੇਣ ਗਏ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਮੁਨਸ਼ੀ ਨੇ ਵਸੂਲ ਕੀਤਾ ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਏਲਚੀਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਾਓ, ਜੋ ਕਿ ਇਹ ਖ਼ਤ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਹਨ। *ਸੌ ਸਾਖੀ* ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:

> "ਭਾਈ ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਨੇ ਫਤਹਿ ਜਾ ਬੁਲਾਈ। 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖ਼ਾਲਸਾ', ਸੁਣ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੇਰੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਵਿਚ 'ਖਾਲਸਾ' ਕਿਉ ਪਰਗਟਿਆ, ਕਾਹਲੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਅਗੋਂ ਭਾਈ ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ— ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਲਾਮਤ! ਤੁਸਾਂ ਵੀ ਕਾਹਲੀ ਕੀਤੀ,

ਮਜ਼ਹਬ ਇਕ ਲਗੇ ਕਰਨ, ਮੇਰੇ ਗੁਰੂ ਨੇ ਤੀਸਰਾ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।"

—ਸਾਖੀ ੨੮ਵੀਂ

ਮੁਹੰਮਦ ਲਤੀਫ਼ ਦੇ ਲਿਖਣ ਅਨੁਸਾਰ ਸਰਕਾਰੀ ਵਿਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਈ ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਨੂੰ ਸਿਰੋਪਾ ਦੇ ਕੇ ਵਿਦਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮੇ ਨੂੰ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਪੜ੍ਹਿਆ ਤੇ ਉਹ ਇਸ ਦੇ ਅਸਰ ਤੋਂ ਅਭਿੱਜ ਨਾ ਰਹਿ ਸਕਿਆ, ਉਸ ਨੂੰ ਡੂੰਘਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮੇਰੀ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਅਹਿਲਕਾਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸੱਚਮੁੱਚ ਇਸ ਖ਼ੁਦਾ-ਪ੍ਰਸਤ ਦਰਵੇਸ਼ ਨਾਲ ਜ਼ਿਆਦਤੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਚਾਰ ਬੱਚੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮਾਰ ਮੁਕਾਏ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਦਾ ਘਰ-ਘਾਟ ਵੀ ਉਜਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਕਸਮਾਂ ਖਾ ਖਾ ਇਕ ਅਹਿਦਨਾਮਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਹੂਦਗੀ ਨਾਲ ਤੋੜਨ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਨੱਬੇ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦਾ ਬੁੱਢਾ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਹੁਣ ਉਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਗ਼ਲਤੀਆਂ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਸਤਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਸੋ ਉਸ ਨੇ ਤਤਕਾਲ ਫ਼ੁਰਮਾਨ ਜਾਰੀ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਮੁਲਾਕਾਤ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਬੁਲਾਇਆ ਤੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਨਾਇਬ ਸੂਬੇਦਾਰ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਨਵਾਬ ਸਰਹੰਦ ਵੱਲ ਉਚੇਚੀਆਂ ਹਦਾਇਤਾ ਜਾਰੀ ਕੀਤੀਆਂ ਕਿ ਨਾਨਕ-ਪ੍ਰਸਤਾਂ ਦੇ ਆਗੂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੇਠ ਪੂਰੇ ਆਦਰ ਭਾਵ ਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦਾ ਛੇਤੀ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ੁਰਮਾਨ

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਇਹ ਫ਼ੁਰਮਾਨ ਉਨ੍ਹਾ ਦੇ ਨਿਜੀ ਮੁਨਸ਼ੀ ਮਿਰਜਾ ਇਨਾਯਤੁੱਲਾ ਖ਼ਾ ਇਸਮੀ ਨੇ *ਅਹਿਕਾਮੇ ਆਲਮਗੀਰੀ* ਵਿਚ ਸੰਕਲਿਤ ਕੀਤੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਕਲਮੀ ਨੁਸਖ਼ਾ (ਹੱਥ ਲਿਖਤ) ਰਿਆਸਤ ਰਾਮਪੁਰ (ਯੂ.ਪੀ.) ਦੇ ਕੁਤਬਖ਼ਾਨੇ ਵਿਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੈ ਤੇ ਛਪ ਵੀ ਚੁੱਕਾ ਹੈ।

ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਸਬੁਲ ਹੁਕਮਾਂ ਦੀ ਨਕਲ ਅੱਗੇ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਅਸਾਂ *ਮਾਖ਼ਜ਼ੇ ਤ੍ਵਾਰੀਖ਼ਿ-ਸਿਖਾਂ* (੧੯੪੯) ਵਿਚੋਂ ਲਈ ਹੈ।

"ਦਰੀ ਆਯਾਮਿ ਫੀਰੋਜੀ ਇਕਤਰਾਨ ਹੁਕਮੇ ਜਹਾਂ ਮਤਾਅ ਨਾਫ਼ਿਜ਼ ਗਸਤ ਕਿ ਬ ਆ ਵਜ਼ਾਰਤਿ ਪਨਾਹ ਕਲਮੀ ਗਰਦਦ—ਕਿ ਗੋਬਿੰਦ— ਰਈਸੇ ਨਾਨਕ-ਪ੍ਰਸਤਾ ਅਰਜ਼ਾਦਾਸਤ ਮੁਤਜ਼ਿਮਨ ਇਰਾਦਾਇ ਆਸਤਾ ਬੋਸ ਵਾਲਾ, ਵ ਇਲਤਮਾਸਿ ਸੁਦੂਰ ਮਨਸੂਰ, ਫੇਜ਼ਜ਼ਹੂਰ ਮਸਹੂਬਿ ਵਕੀਲ ਬ ਦਰਗਾਹ ਆਸਮਾਂ-ਜਾਹ ਇਰਸਾਲ ਦਾਸਤਾ ਬੂਦ।

ਫ਼ਜ਼ਲੋ ਕਰਮੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਊ ਰਾ ਬਇਸਦਾਰੇ ਮਸਾਲੇ ਲਾਜਮੁਲ ਇਮਤਸਾਲ ਸਰਮਾਯਾ ਅੰਦੋਜ਼ਿ ਫ਼ਖਰ ਮੁਬਾਹਾਤ ਗਰਦਾਨੀਦ। ਵ ਗੁਰਜਬਰਦਾਰ ਵ ਸ਼ੇਖ਼ ਮੁਹੰਮਦਯਾਰ ਮਨਸਬਦਾਰ ਕਿ ਹਾਮਲਾਨਿ ਯਰਲੀਗ ਮਜ਼ਕੂਰ ਗਰਦੀਦੰ ਕਿ ਫ਼ੁਰਮਾਨ ਮੁਅੱਲਾਸਾਨ ਬ ਆ ਮੁਆਲੀ ਦਸਤਗਾਹ ਬਰਸਾਨੰਦ ਬਾਯਦ ਕਿ ਆ ਗਿਰਾਮੀ ਸ਼ਾਨ ਓ ਰਾ ਮੁਸਤਮਾਲ ਗਰਦਾਨੀਦਾ ਪੇਸ਼ਿ ਖ਼ੁਦ ਬ ਤਲਬੰਦ, ਵ ਬਾਅਦ ਈਸਾਲ ਤੌਕੀਏ ਜਹਾਨੀਆਂ, ਮਤੀਅ ਮੁਕੱਰਰ ਨੁਮਾਯੰਦ ਕਿ ਮੋਅਤਮਿਦੇ ਬਸਲੂਕ ਵ ਹੁਸਯਾਰ ਬਾਸ਼ਦ ਮੁਸਾਰੁਨਇਲੈਹ ਰਾ ਬ ਗਰਜਬਰਦਾਰ ਵ ਮਨਸਬਦਾਰ ਮਸਤੂਰ ਬਹਜ਼ੂਰ ਸ ਤਾਊਲਨੂਰ ਬਰਸਾਨੰਦ। ਦਰੀਂ ਅਬਵਾਬ ਅਜ਼ ਪੇਸ਼ਿਗਾਹ ਗਰਦੂੰ ਕਬਾਦ ਤਾਕੀਦ ਮੌਫ਼ੂਰ ਸ਼ਿਨਾਸੰਦ।"

ਅਰਥ : ਇਸ ਸੁਭਾਗ ਸਮੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵੱਲੋ ਤੁਹਾਡੇ ਵੱਲ ਲਿਖਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਸਤਾਂ ਦੇ ਰਈਸ ਗੋਬਿੰਦ (ਸਿੰਘ) ਵੱਲੋ ਵਕੀਲ ਰਾਹੀਂ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣ 'ਤੇ ਸਾਹੀ ਫ਼ੁਰਮਾਨ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਬਾਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਪਹੁੰਚੀ ਸੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਫ਼ੁਰਮਾਨ ਜਾਰੀ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾ ਨੂੰ ਸਨਮਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗਰਜਬਰਦਾਰ (ਮੁਹੰਮਦ ਬੇਗ) ਤੇ ਮਨਸਬਦਾਰ ਮੁਹੰਮਦ ਯਾਰ, ਜੋ ਸਾਹੀ ਫ਼ੁਰਮਾਨ ਲੈ ਕੇ ਤੁਹਾਡੇ ਵੱਲ ਆ ਰਹੇ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾ ਨੂੰ ਇਹ 'ਹਸਬੁਲ ਹੁਕਮ' ਆਪ ਜੀ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦੀ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਤੁਹਾਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ (ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ) ਨੂੰ ਧਰਵਾਸ ਤੇ ਤਸੱਲੀ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਬੁਲਾ ਲਓ ਤੇ ਫ਼ੁਰਮਾਨ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਇਕ ਮਿਲਣਸਾਰ ਸਿਆਣਾ ਇਤਬਾਰੀ ਬੰਦਾ ਨਾਲ ਦੇ ਕੇ, ਗੁਰਜਬਰਦਾਰ ਤੇ ਮਨਸਬਦਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਪਹੁੰਚਾਓ।*ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ

ਸਲਾਮਤ ਵੱਲੋਂ ਅਤਿਅੰਤ ਤਾਕੀਦ ਸਮਝੀ ਜਾਵੇ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਦਾਇਤ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵੱਲੋਂ ਨਵਾਬ ਸਰਹੰਦ ਨੂੰ ਵੱਖਰਾ ਮੁਰਾਸਲਾ ਭੇਜ ਕੇ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ:

"ਹਸਬੁਲ ਹੁਕਮ ਗੇਤੀ ਮੁਨਕਾਦ ਨਿਗਾਰਸ਼ ਮੇਯਾਬਦ ਕਿ ਬਾਅਦ ਵਸੂਲਿ ਅਰਜਦਾਸਤ ਗੋਬਿੰਦ ਰਈਸੇ ਨਾਨਕ-ਪ੍ਰਸਤਾ ਮੁਸਤਮਿਲ ਬਰ ਇਰਾਦਏ ਇਸਤਿਲਾਮੇ ਅਤਬਏ ਸਿਪਹਰਿ ਇਹਤਿਸ਼ਾਮ ਵ ਇਲਤਮਾਸੇ ਸਦੂਰ ਮਨਸ਼ੂਰ ਫੈਜੇ ਜਹੂਰ ਕਿ ਮਸਹੂਬਿ ਵਕੀਲ ਅਰਸਾਲ ਦਾਸਤਾ ਬੂਦ, ਫ਼ਜ਼ਲੋ ਕਰਮਿ ਆਰਫ਼ਿ ਆਲ੍ਹਾ ਊਰਾ ਬ ਅਤਾਇ ਫ਼ੁਰਮਾਨੇ ਮੁਅੱਲਾਸ਼ਾਨ ਸਰ ਅਫ਼ਰਾਜ਼ ਸਾਖਤ, ਵ ਮੁਹੰਮਦ ਬੇਗ ਗੁਰਜਬਰਦਾਰ ਵ ਸ਼ੇਖ਼ ਯਾਰ ਮਹੰਮਦ ਮਨਸਬਦਾਰ ਕਿ ਹਾਮਲਾਨਿ ਯਰਲੀਗ ਮਜਕੂਰ ਬ ਰਸਾਨੀਦਨ ਤੌਕੀਏ ਜਹਾਨੀਆ, ਬ ਵਜਾਰਤ ਪਨਾਹ ਮੁਨਇਮ ਖ਼ਾ ਮਾਮੂਰ ਗਰਦੀਦੰਦ ਵ ਬ ਖਾਨੇ ਮਮੀਆਲਾਹ ਹੁਕਮੇ ਵਾਲਾ ਸਾਦਰ ਸ਼ੁਦ ਕਿ ਓਰਾ ਮੁਸ਼ਤਮਲ ਗਰਦਾਨੀਦਾ ਪੇਸ਼ਿ ਖ਼ੁਦ ਬਿ ਤਲਬੰਦ ਵ ਬਾਅਦਿ ਈਸਾਲੇ ਫਰਮਾਨ ਬ ਮੋਅਤਮਦੇ ਖ਼ੁਦ ਵ ਗੁਰਜਬਰਦਾਰ ਵ ਮਨਸਬਦਾਰੇ ਮਸਤੂਰ ਸਦਰਗਾਹਿ ਅਸਮਾਨ ਜਾਹ ਰਵਾਨਾ ਕੁਨੰਦ।
ਹਰ ਗਾਹ ਗਬਿੰਦੋ ਮਰਕੂਮ ਨਿਵਾਹੀਏ ਸੀਰੰਦ ਬਿਰਸਦ ਆ ਮੁਆਲੀਏ ਮਰਤਬਦ ਬਦਰਕਾ ਦਾਦਾ ਅਜ ਸਰਹੱਦੇ ਖ਼ੁਦ ਬਿਗੁਜ਼ਾਰਾਨੰਦ। ਵ ਗਾਇਬਾਨਾ ਯਾ ਬਿਲ ਮੁਸਫ਼ਾ ਅਗਰ ਵਾਹਮਾ ਮੇਕੁਨੰਦ, ਮੁਸ਼ਤਮਿਲ ਸਾ-ਜ਼ੰਦ ਵ ਅਗਰ ਇਸਤਿਦਾਏ ਖ਼ਰਚੇ ਰਾਹ ਨੁਮਾਯਦ, ਅਜ਼ ਜੁਮਲਾ ਬਕਦਰੇ ਜ਼ਰੂਰ ਨਕਦ ਬਿਦਿਹੰਦ।"

—ਅਹਿਕਾਮੇ ਆਲਮਗੀਰੀ

ਇਸ ਲਿਖਤ ਦਾ ਭਾਵ ਅਰਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਾਰ-ਪੂਜ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਨਾਨਕ-ਪ੍ਰਸਤਾਂ ਦੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ (ਸਿੰਘ) ਦੀ ਵਕੀਲ ਦੀ ਮਾਰਫ਼ਤ ਅਰਜ਼ੀ ਆਉਣ 'ਤੇ ਬਾਦਸਾਹ ਨੇ ਫ਼ੁਰਮਾਨ ਜਾਰੀ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਨਮਾਨ ਬਖ਼ਸ਼ਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਫ਼ੁਰਮਾਨ ਮੁਹੰਮਦ ਬੇਗ ਤੇ ਸ਼ੇਖ ਯਾਰ ਮੁਹੰਮਦ ਰਾਹੀਂ ਵਜ਼ਾਰਤ ਪਨਾਹ ਮੁਨਇਮ ਖ਼ਾਨ ਪਾਸ ਭੇਜ ਕੇ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ

ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾ ਨੂੰ ਰਾਜੀ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਸੱਦ ਲੈਣ ਤੇ ਫ਼ੁਰਮਾਨ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦੇਣ। ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਕੋਈ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਸਾਥੀ ਦੇ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ– ਗੁਰਜਬਰਦਾਰ ਤੇ ਮਨਸਬਦਾਰ ਨਾਲ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾ (ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ) ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਭੇਜਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ।

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ, ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਹੱਦ ਲਾਗੇ ਆਵਣ ਤਾਂ ਕੋਈ ਰਹਿਨੁਮਾ ਜਾਣੂ ਬੰਦਾ ਨਾਲ ਦੇ ਕੇ ਇਸ ਉੱਚ ਪਦਵੀ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਲੰਘਾ ਦੇਣਾ। ਪਿੱਠ ਪਿੱਛੇ ਜਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ, ਉਹ ਜੇ ਕੋਈ ਭਰਮ ਵਹਿਮ ਕਰਨ ਤਾਂ ਤੁਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾ ਕਰਨਾ। ਜੇ ਰਾਹ ਦੇ ਖ਼ਰਚੇ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜ਼ਬਤ ਕੀਤੇ ਮਾਲ ਵਿਚੋਂ ਜ਼ਰੂਰਤ ਅਨੁਸਾਰ ਨਕਦ ਦੇ ਦੇਣਾ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਲਿਖਤਾ ਤੋਂ ਦੋ ਗੱਲਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਪੱਤਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਮੁਲਾਕਾਤ ਲਈ ਸਾਦਰ ਬੁਲਾਇਆ ਤੇ ਆਪਣੇ ਅਹਿਲਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਆਦਰ-ਸਨਮਾਨ ਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਜਾਵੇ।

ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਕੂਚ

ਇਸ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸਾਬੋ ਕੀ ਤਲਵੰਡੀ ਬਿਰਾਜੇ ਹੋਏ ਇਸ ਸੱਦਾ-ਪੱਤਰ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਸਨ। ਇਹ ਫ਼ੁਰਮਾਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰੀਕ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਨਿਸਚੇ ਨਾਲ ਕਹਿਣਾ ਔਖਾ ਹੈ, ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਬੈਰਾੜਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦੇ ਨਾਂ ਮਿਤੀ ੨੦ ਕੱਤਕ ੧੭੬੩ ਬਿ: ਨੂੰ ਲਿਖੇ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਨੇ ਇਸੇ ਮਹੀਨੇ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਮਾਰਵਾੜ ਦੇ ਰਸਤੇ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਕੂਚ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਅਸਲ ਸਬਦ ਇਉਂ ਹਨ :-

> "ਅਸਾਂ ਦਖਣ ਨੋ ਕੂਚੁ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਨਿ ਸਿਖ ਸਾਡੇ ਨਾਲਿ ਚਲਣਾ ਹੋਇ ਤਿਨਿ ਹੁਕਮੁ ਦੇਖਦਿਆਂ ਹਜੂਰਿ ਆਵਣਾ, ਮੇਰੀ ਤੁਸਾਂ ਉਪਰਿ

ਖੁਸੀ ਹੈ।"

ਜੈਸਾ ਕਿ ਇਤਿਹਾਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਘੌਰ ਪਹੁੰਚੇ ਸਨ, ਜਿਥੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ੨੫ ਫੱਗਣ ੧੭੬੩ ਬਿ: ਨੂੰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਹੁਣ ਅੱਗੇ ਜਾਣ ਦਾ ਕੋਈ ਮੰਤਵ ਨਾ ਰਿਹਾ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਿੱਲੀ ਪਰਤ ਆਏ। ੮ ਹਾੜ ੧੭੬੪ ਬਿ: ਨੂੰ ਆਗਰੇ ਲਾਗੇ ਜਾਜਊ ਦੀ ਜੰਗ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਜ਼ਮ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਬੇਟੇ ਮਾਰੇ ਗਏ ਅਤੇ ਮੁਅੱਜ਼ਮ ਸਾਹ ਜਿੱਤ ਗਿਆ, ਜੋ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹ ਨਾ ਰੱਖ ਕੇ ਗੱਦੀ ਉੱਤੇ ਬੈਠਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮੁਲਾਕਾਤ ਲਈ ਬੁਲਾਉਣ ਦਾ ਸਰਕਾਰੀ ਹਲਕਿਆ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਨਿ-ਖ਼ਾਨਾ ਮੁਨਇਮ ਖ਼ਾ ਨੇ ਆਪ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਇਸ ਤੇ ਬਾਅਦ ੨੩ ਸਾਵਣ ੧੭੬੪ ਬਿ: ਨੂੰ ਆਗਰੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਜ਼ਰੂਰੀ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚਾਰੇ ਗਏ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਆਪਣੇ ਸਿਖਾਂ ਵੱਲ ੧ ਕੱਤਕ ੧੭੬੪ ਬਿ: ਨੂੰ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਲਿਖੇ। ਵਾਰਤਾਲਾਪ 'ਤੇ ਤਸੱਲੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਿਆਂ ਇਹ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਜਲਦੀ ਕਹਿਲੂਰ (ਅਨੰਦਪੁਰ) ਵੱਲ ਪਰਤ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਜਦ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹ ਨੂੰ ਦੱਖਣ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੇ ਭਾਈ ਕਾਮ ਬਖ਼ਸ਼ ਦੀ ਬਗ਼ਾਵਤ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲੀ ਤਾ ਉਹ ਫਿਰ ਉਧਰ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਮਾਮਲੇ ਦੇ ਨਿਪਟਾਰੇ ਲਈ ਨਾਲ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ੧੯ ਸਾਵਣ ੧੭੬੫ ਬਿ: ਨੂੰ ਨਾਦੇੜ ਪੁੱਜ ਗਏ। ੨੨ ਅੱਸੂ ਨੂੰ ਜਮਸੈਦ ਖ਼ਾ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਵੱਖੀ ਵਿਚ ਖੰਜਰ ਮਾਰੀ ਤੇ ਕੱਤਕ ਸੁਦੀ ੫, ੬ ਕੱਤਕ ੧੭੬੫ ਬਿ: ਨੂੰ ਆਪ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾ ਗਏ। ਭਾਣੇ ਦੀ ਐਸੀ ਹੀ ਖੇਡ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਫ਼ਾਰਸੀ ਬੋਧ

ਇਹ ਦੱਸਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮੁਗ਼ਲ ਕਾਲ ਵਿਚ ਫ਼ਾਰਸੀ ਕੇਵਲ ਹਿੰਦ ਦੀ ਸਰਕਾਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਾਹਿਤਕ ਤੇ ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤਕ ਜ਼ਬਾਨ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਬੋਲ-ਬਾਲਾ

ਸੀ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਕਾਵਿ-ਰਚਨਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੇ ਚੰਗੇ ਗਿਆਤਾ ਸਨ। 'ਆਤਮ-ਕਥਾ' ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾ ਸਾਫ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਤਰ੍ਹਾ ਤਰ੍ਹਾ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦਿਵਾਈ :

ਦੀਨੀ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਕੀ ਸਿਛਾ।
ਕੀਨੀ ਅਨਿਕ ਭਾਂਤ ਤਨ ਰਛਾ। *—ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ*

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ੧੬੬੧ ਈ: ਵਿਚ ਪਟਨੇ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਪ੍ਰਿਤਪਾਲਣਾ ਆਪ ਦੇ ਮਾਮਾ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਚੰਦ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਫੁੱਫੜ ਭਾਈ ਸਾਧੂ ਜਨ (ਬੀਬੀ ਵੀਰ ਦਾ ਪਤੀ) ਦੀ ਛਤ੍ਰ ਛਾਇਆ ਹੇਠ ਹੋਈ। ੧੬੭੧ ੭੨ ਈ: ਵਿਚ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਲਿਆਂਦੇ ਗਏ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਮਰ ੧੦-੧੧ ਵਰ੍ਹੇ ਸੀ। ਜਾਪਦਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਮੇਂ ਦੇ ਰਿਵਾਜ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪ ਨੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਅਰਬੀ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਪਟਨੇ ਵਿਚ ਹੀ ਕੀਤੀ। ਪੰਜਾਬ ਆ ਕੇ ਅਧਿਐਨ ਹੋਰ ਮੁਕੰਮਲ ਕੀਤਾ। ੧੧ ਨਵੰਬਰ ੧੬੭੫ ਈ: ਨੂੰ ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦਿੱਲੀ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਇਸ ਸਮੇਂ ਆਪ ਦੀ ਉਮਰ ਨੌ ਸਾਲ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਪੰਦਰਾ ਸਾਲ ਦੇ ਲਗਭਗ ਸੀ, ਉਹ ਜੁਆਨੀ ਵਿਚ ਪੈਰ ਰੱਖ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਉਦਾਂ ਹਿੰਦੀ ਕਾਵਿ-ਰਚਨਾ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਪਰੀਖਿਆ-ਪੱਤਰ ਦਾ ਇਉਂ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ :

ਬਲੁ ਹੋਆ ਬੰਧਨ ਛੁਟੈ, ਸਭ ਕਿਛੁ ਹੋਤ ਉਪਾਇ।
ਸਭ ਕਿਛੁ ਤੁਮਰੈ ਹਾਥਿ ਮਹਿ, ਤੁਮਹੀ ਹੋਇੰ ਸਹਾਇ।

ਇਹ ਆਪ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਰਚਨਾ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਆਤਮ-ਵਿਸਵਾਸ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਸੀ ਤੇ ਸਿਖ ਲਹਿਰ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਦਾ ਭਵਿੱਸ਼ਤ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਜੁਆਨੀ ਵਿਚ ਹੀ ਬ੍ਰਿਜ ਭਾਸ਼ਾ ਵਾਂਙ ਫਾਰਸੀ ਸਾਇਰੀ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ ਤੇ ਇਸੇ ਸਮੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੁਝ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਿਖੀਆ, ਜੋ 'ਹਕਾਯਾਤ' ਕਰਕੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾ ਵਿਚ ਛੰਦਾ-ਬੰਦੀ ਦਾ ਬਹਰ ਤਾਂ ਇਕੋ ਹੀ ਤੇ ਵਿਸ਼ਾ ਵੀ ਬੀਰ-ਚਰਿੱਤ੍ਰ ਜਾਂ ਤ੍ਰਿਯਾ

ਚਰਿੱਤ੍ਰ ਹੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਉਦੋਂ ਲੋਕਾ ਵਿਚ ਆਮ ਪ੍ਰਚਲਤ ਸੀ।

ਪਰ ਜਦ ਅਸੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਕਾਯਤਾਂ ਦਾ ਕਥਾ-ਪ੍ਰਸੰਗ ਪਾਸੇ ਰੱਖ ਕੇ ਇਸ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਤੇ ਅੰਤਲੇ ਸ਼ਿਅਰਾ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦੇ ਹਾ ਤਾਂ ਦੋ ਗੱਲਾਂ ਬੜੀਆਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀਆ ਹਨ। ਪਹਿਲੀ ਇਹ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਵੀ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖੀ, ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਖੁਦਾ, ਪਰਮੇਸਰ ਦੀ ਸਿਫ਼ਤਿ-ਸਾਲਾਹ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਹਰ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਸਿਅਰ ਐਸੇ ਦਿੱਤੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਖ਼ੁਦਾ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾ ਰੂਹਾਨੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਜਾਮ ਮੰਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਖ਼ਮੂਰ ਹੋ ਕੇ ਉਹ ਨਿਰਭੈ ਸੂਰਮਿਆ ਵਾਂਙ ਜੂਝ ਸਕਣ। ਇਹ ਮੰਗ ਉਹੋ ਹੈ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਿੰਦੀ ਰਚਨਾਵਾ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਆਮ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ *ਚੰਡੀ ਚਰਿਤ੍ਰੋਕਤੀ ਬਿਲਾਸ* ਦਾ ਆਖ਼ਰੀ ਸ੍ਵੈਯਾ ਹੈ:

ਦੇਹਿ ਸਿਵਾ ! ਬਰ ਮੋਹਿ ਇਹੈ [redacted]
ਸੁ ਸੁਕਰਮਨ ਤੇ ਕਬਹੂੰ ਨ ਟਰੋਂ।
ਨ ਡਰੋਂ ਅਰਿ ਸੋ ਜਬ ਜਾਇ ਲਰੋਂ
ਨਿਸਚੈ ਕਰਿ ਅਪਨੀ ਜੀਤ ਕਰੋਂ।

ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਵਤਾਰ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਬੇਨਤੀ ਇਸੇ ਪਰਕਾਰ ਦੀ ਹੈ:

ਹੇ ਰਵਿ, ਹੇ ਸਸਿ, ਹੇ ਕਰੁਣਾ ਨਿਧਿ,
ਮੇਰੀ ਅਬੈ ਬਿਨਤੀ ਸੁਨ ਲੀਜੈ।
ਅਉਰ ਨ ਮਾਂਗਤ ਹੋਂ ਤੁਮਤੇ ਕਛੁ
ਚਾਹਤ ਹੋਂ ਚਿਤ ਮੇਂ ਸੋਈ ਕੀਜੈ।
ਸ਼ਸਤ੍ਰਨ ਸਿਉਂ ਅਤਿ ਹੀ ਰਣ ਭੀਤਰ
ਜੂਝ ਮਰਉਂ ਕਹਿ ਸਾਚ ਪਤੀਜੈ।

ਹਕਾਯਤਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਮੰਗ ਇਉਂ ਦੁਹਰਾਈ ਹੈ:

ਬਿਦੇਹ ਸਾਕੀਆ ! ਸਾਗ਼ਰੇ ਸਬਜ਼ ਰੰਗ
ਕਿ ਮਾਰਾ ਬਕਾਰ ਅਸਤ ਦਰ ਵਕਤਿ ਜੰਗ।੬੦।

ਬ ਮਨ ਦਿਹ ਕਿ ਬਖ਼ਤ-ਆਜ਼ਮਾਈ ਕੁਨਮ
ਜ਼ ਤੇਗਿ ਖ਼ੁਦਸ਼ ਕਾਰਰਵਾਈ ਕੁਨਮ।੬੧।

—ਪਹਿਲੀ ਹਕਾਯਤ

ਹੇ ਸਾਕੀ। ਮੈਨੂੰ ਸਬਜ਼ ਰੰਗ ਦਾ ਪਿਆਲਾ ਦੇ, ਇਹ ਸਾਨੂੰ ਜੰਗ ਸਮੇਂ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਪਿਆਲਾ ਭਰ ਕੇ ਦੇ ਦੇ, ਤਾਕਿ ਮੈ ਆਪਣੇ ਭਾਗਾਂ ਦੀ ਪਰਖ ਕਰ ਸਕਾਂ ਤੇ ਆਪਣੀ ਤੇਗ਼ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈ ਸਕਾਂ।

ਅਗਲੀ ਹਕਾਯਤ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਉਪਰੋਕਤ ੬੦ ਨੰ: ਸ਼ਿਅਰ ਦੁਹਰਾਇਆ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਦੂਜਾ ਸ਼ਿਅਰ ਹੈ:

ਬਿਦੇਹ ਸਾਕੀਆ ਸਾਗ਼ਰੇ ਨੈਨ ਪਾਨ
ਕੁਨਦ ਪੀਰ ਸਦ ਸਾਲਹ ਰਾ ਨੌਜਵਾਨ।੫੭।

—ਦੂਜੀ ਹਕਾਯਤ

ਹੇ ਸਾਕੀ! ਮੈਨੂੰ ਨੈਣਾਂ ਨੂੰ ਰੰਗਣ ਵਾਲਾ ਪਿਆਲਾ ਦੇ, ਐਸਾ ਪਿਆਲਾ ਜੋ ਬੁੱਢੇ ਨੂੰ ਨੌਜੁਆਨ ਬਣਾ ਦੇਵੇ।

ਸੱਤਵੀਂ ਹਕਾਯਤ ਦੇ ਅੰਤਮ ਸ਼ਿਅਰ ਹਨ:

ਬਿਦਿਹ ਸਾਕੀਆ ! ਸੁਰਖ਼ ਰੰਗੇ ਫ਼ਿਰੰਗ
ਖ਼ੁਸ਼ਾਮਦ ਮਰਾ ਵਕਤਿ ਜ਼ਦ ਤੇਗ਼ ਜੰਗ।੪੬।
ਬਮਨ ਦਿਹ ਕਿ ਖ਼ੁਦ ਰਾ ਪਯੋਹਸ਼ ਕੁਨੇਮ
ਬਤੇਗ਼-ਅਜ਼ਮਾਈ ਸੁਕੋਹਸ਼ ਕੁਨੇਮ।੪੭।

ਹੇ ਸਾਕੀ! ਮੈਨੂੰ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੀ ਵਲੈਤੀ ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ,ਤਾਂ ਜੁ ਤੇਗ਼ ਵਾਹੁਣ ਸਮੇਂ ਕੰਮ ਆਵੇ, ਐਸਾ ਪਿਆਲਾ ਦਿਓ ਕਿ ਮੈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਾਂ ਅਤੇ ਤੇਗ਼ ਚਲਾ ਕੇ ਵੈਰੀ ਉੱਤੇ ਦਾਬਾ ਪਾਵਾਂ।

ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਹਕਾਯਤਾਂ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਮੰਗਲਾਚਰਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਿਅਰਾਂ ਦਾ ਤਅੱਲੁਕ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਖ਼ੁਦਾ-ਪ੍ਰਸਤੀ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਹੈ। ਹਰ ਥਾਂ ਅਕਾਲੀ ਓਟ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਾਇਆ ਹੈ। ਜੈਸਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੋਰ ਬਾਣੀ ਵਿਚ

ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਲਈ:

ਖ਼ੁਦਾਵੰਦ ਦਾਨਸ਼ ਦਿਹੋ ਦਾਦਗਰ
ਰਜ਼ਾਬਖ਼ਸ਼ ਰੋਜ਼ੀ ਦਿਹੋ ਹਰ ਹੁਨਰ।੧।
ਅਮਾਂ ਬਖ਼ਸ਼ ਬਖ਼ਸ਼ਿੰਦਾ ਓ ਦਸਤਗੀਰ
ਕੁਸ਼ਾਇਸ਼ ਕੁਨੋ ਰਹਿਨੁਮਾਇਸ਼ ਪਜ਼ੀਰ।੨। *—ਦੂਜੀ ਹਕਾਯਤ*

ਕਿ ਰੋਜ਼ੀ ਦਿਹੰਦ ਅਸਤ, ਰਾਜ਼ਕ ਰਹੀਮ
ਰਿਹਾਈ ਦਿਹੋ ਰਹਿਨੁਮਾਏ ਕਰੀਮ।੧।
ਦਿਲ ਅਫ਼ਜ਼ਾਇ ਦਾਨਸ਼ ਦਿਹੋ ਦਾਦਗਰ
ਰਜ਼ਾ ਬਖ਼ਸ਼ ਰੋਜ਼ੀ ਦਿਹੋ ਹਰ ਹੁਨਰ।੨। *—ਤੀਜੀ ਹਕਾਯਤ*

ਤੁਹੀ ਰਹਿਨੁਮਾ ਓ ਤੁਹੀ ਦਿਲ ਕੁਸ਼ਾਇ
ਤੁਹੀ ਦਸਤਗੀਰ ਅੰਦਰ ਹਰ ਦੋ ਸਰਾਇ।੧।
ਤੂ ਰੱਜ਼ਾਕ ਰੋਜ਼ੀ ਦਿਹੋ ਦਸਤਗੀਰ
ਕਰੀਮੋ ਖ਼ਤਾਬਖ਼ਸ਼, ਦਾਨਸ਼ ਪਜ਼ੀਰ।੨। *—ਚੌਥੀ ਹਕਾਯਤ*

ਖ਼ੁਦਾਵੰਦ ਬਖ਼ਸ਼ਿੰਦਹਏ ਦਿਲ ਕੁਸ਼ਾਇ
ਰਜ਼ਾਬਖ਼ਸ਼ ਰੋਜ਼ੀ ਦਿਹੋ ਰਹਨੁਮਾਇ।੧।
ਨ ਫ਼ੌਜੋ ਨ ਫ਼ਰਸ਼ੋ ਨ ਨਫ਼ਰੋ ਨਫ਼ੂਰ
ਖ਼ੁਦਾਵੰਦਿ ਬਖ਼ਸ਼ਿੰਦਾਂ ਜ਼ਾਹਰ ਜ਼ਹੂਰ।੨। *—ਪੰਜਵੀਂ ਹਕਾਯਤ*

ਖ਼ੁਦਾਵੰਦਿ ਬਖ਼ਸ਼ਿੰਦਹਏ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ
ਜ਼ਾਹਰ ਜ਼ਹੂਰ ਅਸਤ, ਸਾਹਿਬਿ ਦਯਾਰ।੧।
ਤਬੀਅਤ ਬਹਾਲਸਤ ਹੁਸਨੁਲ ਜ਼ਮਾਲ
ਚਿ ਹੁਸਨੁਲ ਜਮਾਲੋ ਫ਼ਜ਼ੀਲਤ ਕਮਾਲ।੨। *—ਛੇਵੀਂ ਹਕਾਯਤ*

ਖ਼ੁਦਾਵੰਦਿ ਬਖ਼ਸ਼ਿੰਦਹਏ ਦਿਲ ਕਰਾਰ
ਰਜ਼ਾਬਖ਼ਸ਼ ਰੋਜ਼ੀ ਦਿਹੋ ਨੌ ਬਹਾਰ।੧।

ਕਿ ਮੀਰਸਤ ਪੀਰਸਤ ਹਰ ਦੋ ਜਹਾਂ
ਖ਼ੁਦਾਵੰਦ ਬਖ਼ਸ਼ੰਦ ਹਰ ਯਕ ਅਮਾਂ।੨। —*ਸੱਤਵੀ ਹਕਾਯਤ*

ਕਮਾਲਸ਼ ਕਰਾਮਾਤ ਆਜ਼ਮ ਕਰੀਮ
ਰਜ਼ਾ ਬਖ਼ਸ਼ ਰਾਜ਼ਿਕ ਰਿਹਾਕੋ ਰਹੀਮ।੧।
ਬ ਜ਼ਾਕਰ ਦਿਹੰਦ ਈਂ ਜ਼ਿਮੀਨੋ ਜ਼ਮਾਂ
ਮਲੂਕੋ ਮਲਾਇਕ ਹਮਾਂ ਆਂ ਜਹਾਂ।੨। —*ਅੱਠਵੀ ਹਕਾਯਤ*

ਗ਼ਫ਼ੂਰੋ ਗੁਨਾਹਬਖ਼ਸ਼ ਗ਼ਾਫ਼ਲ ਕੁਸ਼ਾਸਤ
ਜਹਾਂ ਰਾ ਤੁਹੀਂ ਬਸਤਹ ਈਂ ਬੰਦੋਬਸਤ। —*ਨੌਵੀਂ ਹਕਾਯਤ*

ਤੁਹੀ ਦਸਤਗੀਰ ਅਸਤ ਦਰਮਾਂਦਗਾਂ
ਤੁਹੀ ਕਾਰਸਾਜ਼ ਅਸਤ ਬੇਚਾਰਗਾਂ।੧।
ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਬਖ਼ਸ਼ਿੰਦਹਏ ਬੇਨਯਾਜ਼
ਜ਼ਿਮੀਨੋ ਜ਼ਮਾਂ ਰਾ ਤੁਹੀ ਕਾਰਸਾਜ਼।੨। —*ਦਸਵੀ ਹਕਾਯਤ*

ਰਜ਼ਾ ਬਖ਼ਸ਼ ਬਖ਼ਸ਼ਿੰਦਹਏ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ
ਰਿਹਾਈ ਦਿਹੋ ਪਾਕ ਪਰਵਰਦਗਾਰ।੧।
ਰਹੀਮੋ ਕਰੀਮੋ ਮਕੀਨੋ ਮਕਾਂ
ਅਜ਼ੀਮੋ ਫ਼ਹੀਮੋ ਜ਼ਿਮੀਨੋ ਜ਼ਮਾਂ।੨। —*ਗਿਆਰ੍ਹਵੀਂ ਹਕਾਯਤ*

ਸੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਕਾਯਤਾਂ ਦੇ ਆਦਿਲੇ ਤੇ ਅੰਤਲੇ ਸਿਅਰਾ ਵਿਚ ਭਗਤੀ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਮੰਗ ਹੈ ਜੋ ਸਿਖ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਸਿੰਘ-ਲਹਿਰ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਇਹ ਮੰਗਲਾਚਰਣਾਂ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਅਸਾਂ ਇਸ ਲਈ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ਤਾਕਿ ਪਾਠਕਾ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੋ ਜਾਵੇ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਲਈ ਕਿਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਰਤਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਅਜਿਹੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਵਾਲੇ ਸਮਾਸ ਹੀ ਵਧੇਰੇ ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮੇ ਵਿਚ ਥਾਂ ਥਾਂ ਆਏ ਹਨ।

ਇਹ ਸਾਰੀ ਵਿਆਖਿਆ ਵਿਸਤਾਰ ਇਹ ਦੱਸਣ ਲਈ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੇ ਆਲਮ ਫ਼ਾਜ਼ਲ ਸ਼ਾਇਰ ਸਨ ਤੇ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਹੀ ਉਹ ਫ਼ਾਰਸੀ ਸ਼ਿਅਰ ਲਿਖਣ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਰਖਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਨ ਲਈ ਪੱਤਰ ਲਿਖਣਾ ਪਿਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਾਰਤਕ ਦੀ ਥਾਂ ਛੰਦਾਬੰਦੀ ਨੂੰ ਹੀ ਚੁਣਿਆ। ਇਹ ਤਾਂ ਮੰਨਣਾ ਹੀ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਵਾਰਤਕ ਨਾਲੋਂ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਧੇਰੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਜਜ਼ਬੇ ਉਸ ਅਸਰ ਤੋਂ ਕਿਵੇਂ ਬਚੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੇ। ਫਿਰ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਥਾਂ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੇ ਮਹਾਨ ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਕਥਨ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਹਿਤ ਇਸ ਖ਼ਤ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਫਿਰਦੌਸੀ ਦੇ ਸ਼ਾਹਨਾਮੇ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਟੂਕ ਲਈ ਹੈ ਕਿ ਕਾਹਲੀ ਕਰਨਾ ਸ਼ੈਤਾਨਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ, ਨੇਕ ਆਦਮੀ ਸਦਾ ਧੀਰਜ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਚਿ ਖ਼ੁਸ਼ ਗੁਫ਼ਤ ਫ਼ਿਰਦੌਸੀਏ ਖ਼ੁਸ਼ ਜ਼ਬਾਂ
ਸ਼ਿਤਾਬੀ ਬਵਦ ਕਾਰਿ ਅਹਰਿਮਨਾ।੮੦।

ਤੁਹਾਡੇ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਦਾਰਾਂ ਤੇ ਪਹਾੜੀਏ ਗ਼ੱਦਾਰਾਂ ਇਸ ਦਾ ਉਲੰਘਣ ਕੀਤਾ, ਅਸਾਂ ਵਾਅਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਅਜੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਨਗਰੀ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕੀਤਾ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਫੌਰਨ ਇਹ ਸ਼ੈਤਾਨ ਹਮਲਾਵਰ ਆ ਹੋਏ ਤੇ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਨੂੰ ਆ ਘੇਰਾ ਪਾਇਆ। ਹੁਣ ਅਸਾਡੇ ਲਈ ਕੋਈ ਰਸਤਾ ਨਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸਿਵਾਇ ਤਲਵਾਰ ਕੱਢਣ ਦੇ। ਚਾਲੀ ਭੁੱਖਣ ਭਾਣੇ ਸਿਖ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਫ਼ੌਜ ਤੇ ਮੁਲਖ਼ਈਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆ ਘੇਰੇ। ਇਥੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ੇਖ਼ ਸਾਅਦੀ ਦਾ 'ਬੋਸਤਾਂ' ਵਿਚ ਆਇਆ ਸ਼ਿਅਰ 'ਚੂੰ ਦਸਤਜ਼ ਹਮਾ' ਮਾਮੂਲੀ ਫ਼ਰਕ ਨਾਲ ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮੇ ਵਿਚ ਗੁੰਦਿਆ ਹੈ:

ਚੂੰ ਕਾਰ ਅਜ਼ ਹਮਾ ਹੀਲਤੇ ਦਰ ਗੁਜ਼ਸ਼ਤ
ਹਲਾਲ ਅਸਤ ਬੁਰਦਨ ਬ ਸ਼ਮਸ਼ੀਰ ਦਸਤ।੨੨।

ਕੁਝ ਮੁੱਖ ਨੁਕਤੇ

ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮਾ ਇਕ ਤ੍ਵਾਰੀਖ਼ੀ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਜਿਥੇ ਕਈ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਹਿਲੂਆਂ ਉੱਤੇ ਰੌਸ਼ਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਉਥੇ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਾਰਮਿਕ ਪੱਖ ਵੀ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਕੁ ਨੁਕਤੇ ਧਿਆਨ ਯੋਗ ਹਨ :

1. ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਇਕ ਰੂਹਾਨੀ ਪੁਰਖ (ਗੁਰੂ) ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਉੱਤੇ ਕਿੰਨਾ ਅਟੱਲ ਭਰੋਸਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਆਸਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਹਸ ਕਿਤਨਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸੀ, ਉਹ ਹਿੰਦ ਦੀ ਵੱਡੀ ਸਲਤਨਤ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈਂਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸੰਕਟਾਂ ਵਿਚੀਂ ਲੰਘਦੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਡੋਲ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। *ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮੇ* ਦੇ ਅੱਧੇ ਸ਼ਿਅਰਾਂ ਵਿਚ ਇਸੇ ਦੀ ਗੂੰਜ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਪੱਤਰਾਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਹੀ ਉਸ ਲਈ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਲਾਮ ਦੁਆ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਖ਼ਤ ਅਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਪਰੰਤੂ ਇਥੇ ਪਹਿਲੇ ਇਕ ਦਰਜਨ ਸ਼ਿਅਰਾਂ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਅਲੌਕਿਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਸਭ ਥਾਂ, ਸਭ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕ੍ਰਿਪਾਲੂ ਦਿਆਲੂ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਟੇਕ ਉਸੇ 'ਤੇ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਹੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ! ਜੇ ਤੇਰੀ ਨਿਗਾਹ ਲਸ਼ਕਰਾਂ ਅਤੇ ਮਾਲ ਖ਼ਜ਼ਾਨਿਆਂ ਉੱਤੇ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਨਜ਼ਰ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਮਾਲਕ ਦੇ ਸ਼ੁਕਰਾਨਿਆਂ ਉੱਤੇ ਹੀ ਹੈ।

   ਤੁਰਾ ਗਰ ਨਜ਼ਰ ਹਸਤ ਲਸ਼ਕਰ ਵ ਜ਼ਰ
   ਕਿ ਮਾਰਾ ਨਿਗ੍ਹਾਅਸਤ ਯਜ਼ਦਾਂ ਸ਼ੁਕਰ।੧੦੫।
   ਕਿ ਤੋ ਰਾ ਗ਼ਰੂਰ ਅਸਤ ਬਰ ਮੁਲਕੋ ਮਾਲ
   ਵ ਮਾਰਾ ਪਨਾਹ ਅਸਤ, ਯਜ਼ਦਾਂ ਅਕਾਲ।੧੦੬।

2. ਇਸ ਪੱਤਰ ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਜਿਥੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਕੁਝ ਸੈਨਿਕ

ਗੁਣਾ ਦਾ ਵੀ ਚਰਚਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਨਿਝੱਕ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਪੜਦਾ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਮਜਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਮੁਗ਼ਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਇਸ ਵੱਡੇ ਥੰਮ੍ਹ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰ ਸਕੇ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੂਰੀ ਨਿਰਭੈਤਾ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੂੰ ਮੁਲਕ ਦਾ ਵਾਲੀ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈਂ, ਪਰ ਈਮਾਨਦਾਰੀ ਤੇ ਸੱਚੇ ਧਰਮ ਤੋਂ ਸੱਖਣਾ ਹੀ ਹੈਂ:

ਸ਼ਾਹਿਨਸ਼ਾਹ ਅਉਰੰਗਜ਼ੇਬ ਆਲਮੀਂ
ਕਿ ਦਾਰਾਏ ਦੌਰ ਅਸਤ ਦੂਰਸਤ ਦੀਂ।੯੪।

ਫਿਰ ਤਾੜਨਾ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਬੇਲਿਹਾਜ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੇ ਚੱਕ੍ਰ ਵੱਲ ਵੇਖ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਉਹ ਸਭ ਨੂੰ ਚੀਰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਇਕ ਦਿਨ ਤੈਨੂੰ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਣਾ ਪਵੇਗਾ:

ਬਬੀਂ ਗਰਦਸ਼ਿ ਬੇਵਫ਼ਾਇ ਜ਼ਮਾਂ
ਕਿ ਬਿਗੁਜ਼ਸ਼ਤ ਬਰ ਹਰ ਮਕੀਨੋਂ ਮਕਾਂ।੧੦੮।
ਮਜ਼ਨ ਤੇਗ਼ ਬਰ ਖ਼ੂਨਿ ਕਸ ਬੇਦਰੇਗ਼
ਤੁਰਾ ਨੀਜ਼ ਖ਼ੂੰ ਚਰਖ਼ ਰੇਜ਼ਦ ਬਤੇਗ਼।੬੯।

ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਤੇਰੀ ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਖ਼ਿਦਮਤ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਇਕ ਢੌਂਗ ਹੀ ਹੈ। ਨਾ ਤੂੰ ਸੱਚੇ ਦੀਨੀ ਰਸਤਿਆਂ ਉੱਤੇ ਚੱਲਣ ਵਾਲਾ ਹੈਂ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਤੇਰਾ ਹਜ਼ਰਤ ਸਾਹਿਬ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਭਰੋਸਾ ਹੈ:

ਨ ਈਮਾਂ ਪ੍ਰਸਤੀ, ਨ ਅਉਜ਼ਾਇ ਦੀਂ
ਨ ਸਾਹਿਬ ਸ਼ਨਾਸੀ ਨ ਮੁਹੰਮਦ ਯਕੀਂ।੪੬।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਥੇ ਇਕ ਹੋਰ ਗੱਲ ਵੀ ਚੇਤੇ ਕਰਾਈ ਹੈ ਕਿ ਇਸਲਾਮ ਤਾਂ ਬੁੱਤਪ੍ਰਸਤੀ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਹੈ, ਮੈਂ ਵੀ ਬੁੱਤਪ੍ਰਸਤੀ ਦਾ ਹਾਮੀ ਨਹੀਂ (੯੫)। ਪਰ ਤੁਸਾ ਅਸੂਲਾਂ ਨੂੰ ਛਿੱਕੇ ਟੰਗ ਕੇ ਬੁੱਤਪ੍ਰਸਤ ਪਹਾੜੀਆਂ ਨਾਲ ਗਾਂਢਾ-ਸਾਂਢਾ ਕੀਤਾ, ਇਹ ਕਿਥੋਂ ਦੀ ਦੀਨਦਾਰੀ ਹੈ?

3. ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚੇ ਧਰਮ ਦੀ ਵਿਜੈ ਦਾ ਜਾਂ ਅੰਤ ਨੇਕੀ ਦੀ ਫ਼ਤਹਿ ਦਾ ਕਿੰਨਾ ਅਟੁੱਟ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ, ਇਹ ਵੀ ਕਮਾਲ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਅਨੰਦਪੁਰ ਦੇ ਉਜਾੜੇ, ਪਰਵਾਰ ਤੇ ਨਿਕਟਵਰਤੀ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਅਸਹਿ ਵਿਛੋੜੇ ਨੇ ਇਸ ਨਿਸਚੇ ਨੂੰ ਡੋਲਣ ਨਹੀ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ, ਕੀ ਹੋਇਆ ਜੇ ਮੇਰੇ ਚਾਰ ਬੱਚੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ, ਆਖ਼ਰ ਮਾਸੂਮਾਂ ਦੀ ਕਾਤਲ ਹਕੂਮਤ ਇਕ ਦਿਨ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਰ ਖਾਏਗੀ ਤੇ ਭੁਝੰਗੀ ਖ਼ਾਲਸਾ ਵਧੇ ਫੁਲੇਗਾ, ਚੰਗਿਆੜੇ ਬੁਝਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਪਰ ਜੁਆਲਾਮੁਖੀ ਭੱਠੀ ਨਹੀਂ।

ਚਿਹਾ ਸ਼ੁਦ ਕਿ ਚੂੰ ਬੱਚਗਾਂ ਕੁਸ਼ਤਹ ਚਾਰ
ਕਿ ਬਾਕੀ ਬਿਮਾਂਦਸਤ ਪੇਚੀਦਾ ਮਾਰ।੭੮।
ਚਿ ਮਰਦੀ ਕਿ ਅਖ਼ਗਰ ਖ਼ਾਮੋਸ਼ਾਂ ਕੁਨੀ
ਕਿ ਆਤਸ਼ ਦਮਾਂ ਰਾ ਬਦਉਰਾਂ ਕੁਨੀ।੭੯।

4. ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਲੜਾਈ ਜਾਂ ਖ਼ੂਨ-ਖ਼ਰਾਬਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸ਼ਸਤ੍ਰਧਾਰੀ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਇਸ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਹਰ ਹੀਲੇ ਅਮਨ-ਅਮਾਨ ਤੇ ਗੱਲਬਾਤ ਦੁਆਰਾ ਮਾਮਲਾ ਨਿਪਟਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਅਨੰਦਪੁਰ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਬਾਅਦ ਵੀ ਉਹ ਸੁਲਹ-ਸਫ਼ਾਈ ਲਈ ਸ਼ਾਹੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦਾ ਸੁਝਾਉ ਸਹੀ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਜਦ ਇਹ ਸੰਵਾਦ ਦਾ ਸਾਧਨ ਕਾਰਗਰ ਸਾਬਤ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਫਿਰ ਦੁਸ਼ਟ ਦਮਨ ਲਈ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਦਸਤੇ ਉੱਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖਣਾ ਜਾਇਜ਼ ਹੀ ਹੈ।
5. ਚੰਗੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਲੱਛਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਬਚਨਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਸੂਰਾ ਹੋਵੇ, ਜੋ ਵਾਅਦੇ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਖਿਸਕ ਜਾਵੇ, ਉਹ ਮਰਦ ਕਹੇ ਜਾਣ ਦੇ ਲਾਇਕ ਨਹੀਂ।

ਹਮੂੰ ਮਰਦ ਬਾਯਦ ਸ਼ਵਦ ਸੁਖ਼ਨਵਰ
ਨ ਸ਼ਿਕਮੇ ਦਿਗਰ ਦਰ ਦਹਾਨੇ ਦਿਗਰ।੫੫।

ਇਹ ਗੱਲ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਲਈ ਚੇਤੇ ਕਰਾਈ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਤੇ ਫ਼ੌਜੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਕੁਰਾਨ ਦੀ ਕਸਮ ਖਾ ਕੇ ਕੀਤੇ ਇਕਰਾਰਨਾਮੇ ਨੂੰ ਬੇਹੱਯਾਈ ਨਾਲ ਤੋੜ ਕੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਛੱਡਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਆਪ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾਵਰ ਆਣ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੈਂਕੜੇ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਖਾਹਮਖਾਹ ਬਿਪਤਾ ਦੇ ਮੂੰਹ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਇਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਾਰ ਬਾਰ ਇਹ ਗੱਲ ਆਖੀ ਹੈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀ ਕੁਰਾਨ ਦੀ ਕਸਮ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਇਤਬਾਰ ਨਹੀ।

6. ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਗਿਆਤ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਇਕਰਾਰਨਾਮੇ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦਾ ਚਰਚਾ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਖ਼ਤ ਵਿਚ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਉਹ ਕਸਮਨਾਮਾ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੋ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਾਲ ਭੇਜ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਇਹ ੫੮ ਤੋਂ ੬੧ ਨੰਬਰ—ਚਾਰ ਸ਼ਿਅਰਾਂ ਵਿਚ ਦਰਸਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਜੋ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਹੁਮੁੱਲਾ ਹੈ:

ਤੁਰਾ ਗਰ ਬ ਬਾਯਦ ਆਂ ਕਉਲੇ ਕੁਰਾਂ
ਬਨਿਜ਼ਦੇ ਸ਼ੁਮਾ ਰਾ ਰਸਾਨਮ ਹਮਾ।੫੭।

7. ਚੂੰਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਅਹਿਲਕਾਰ ਨੇਕ ਨੀਅਤ ਨਹੀਂ ਸਨ ਤੇ ਝੂਠੀਆ ਸੱਚੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਭੇਜ ਕੇ ਦੱਖਣ ਬੈਠੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਗੁਮਰਾਹ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰ ਕੇ ਸਾਰਾ ਮਾਮਲਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਮੁਲਾਕਾਤ ਲਈ ਸ਼ੀਘਰ ਫ਼ੁਰਮਾਨ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਝਾਉ ਰੱਖਿਆ:

ਗਰਚਿ ਬਿਆਯਦ ਬ ਫ਼ੁਰਮਾਨਿ ਮਨ
ਹਜ਼ੂਰਤ ਬਿਆਯਮ ਹਮਹ ਜਾਨੋ ਤਨ।੬੩।

ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਕਾਜ਼ੀ ਮੇਰੇ ਪਾਸ

ਅਨੰਦਪੁਰ ਭੇਜਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਵੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਸਮੇਂ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਕਿ ਜੋ ਉਸ ਤੁਹਾਡੇ ਵੱਲੋਂ ਭਰੋਸਾ-ਦੇਹੀ ਦੀਆਂ ਜ਼ਬਾਨੀ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੀ ਸਹੀ ਨਿਰਣਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ।੮੧।

8. ਚਮਕੌਰ ਦੇ ਸਾਕੇ ਬਾਰੇ ਜੋ ਅੱਖੀਂ ਡਿੱਠਾ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ (੧੯ ਤੋਂ ੪੪) ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਹੁਮੁੱਲਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਚਾਲੀ ਭੁੱਖਣ-ਭਾਣੇ ਸਿਖਾਂ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੋਂ ਜ਼ਰਾ ਮੁੱਖ ਨਾ ਮੋੜਿਆ।
9. ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮੇ ਦੀ ਰਚਨਾ ਗੌਰਵ ਵਾਲੀ ਹੈ, ਬੜੇ ਸਿੱਧੇ ਸਾਦੇ ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸਜਾ ਸਜਾ ਕੇ ਹਰ ਗੱਲ ਆਖੀ ਗਈ ਹੈ, ਸ਼ਬਦ ਚਮਤਕਾਰ ਤੇ ਅਰਥ ਚਮਤਕਾਰ ਦੋਵੇਂ ਸ਼ੋਭਾ ਵਧਾਉਂਦੇ ਹਨ।

   ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਜੰਗ ਦੇ ਵਰਣਨ ਵਿਚ ਉਪਮਾ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਖ਼ੂਬ ਵਰਤੇ ਹਨ। ਤੀਰਾਂ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਇੰਨੀ ਬਰਖਾ ਹੋਈ ਕਿ ਧਰਤੀ ਲਹੂ ਨਾਲ ਲੇਥੂ-ਪੇਥੂ ਹੋ ਕੇ ਪੋਸਤ ਦੇ ਫੁੱਲ ਵਾਂਗੂੰ ਲਾਲੋ-ਲਾਲ ਹੋ ਗਈ, ਮਰੇ ਹੋਏ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਇਉਂ ਢੇਰ ਲੱਗ ਗਏ, ਜਿਵੇਂ ਖੇਡ ਦਾ ਮੈਦਾਨ ਖਿਦੋ-ਖੂੰਡੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਵੇ। ਕਾਲੀਪੋਸ ਮੁਗਲ ਲਸ਼ਕਰ ਡੂੰਮਣੇ ਮਖਿਆਲ ਵਾਂਙ ਪਿਆ, ਪਠਾਣ ਤੇਜ਼ ਹੜ੍ਹ ਤੇ ਤੇਜ਼ ਤਰਾਰ ਤੀਰ ਵਾਂਙ ਆਇਆ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫ਼ਾਰਸੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦੇਸੀ ਪਦ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤੀ ਨਾਲ ਪਰੋਏ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸੱਚਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਅਕਾਲ, ਤਰੰਕਾਰ ਆਦਿ। ਛੰਦ ਆਮ ਮਸਨਵੀਆਂ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਬਹਰ ਹੈ—'ਫਊਲਨ ਫਊਲਨ ਫਊਲਨ ਫਊਲ'। ਚੁਸਤ ਬੰਦਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਰਵਾਨੀ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖੀ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਰੂਹਾਨੀ ਰੰਗ ਵੀ ਪੂਰੇ ਜਲੌ ਵਾਲਾ ਹੈ।
10. ਇਕ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦੀ ਸੰਗ੍ਰਾਮੀਏ ਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਕਟਮਈ ਇਨਕਲਾਬੀ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘ ਕੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਤੇ ਅਡੋਲ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਆਪਣੀ ਮਾਨਸਿਕ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਸੰਤੁਲਤ

ਤੇ ਆਸ਼ਾ-ਭਰਪੂਰ ਰੱਖਣਾ ਯੋਗ ਹੈ, ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ-ਦਾਇਕ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਤਸਵੀਰ ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮੇ ਵਿਚ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਸੰਗ੍ਰਾਮੀਆ ਆਪਣੇ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਮਾਲਕ ਦੀ ਸਿਫ਼ਤ ਗੁਣਗੁਣਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਧਰਵਾਸ ਬੰਨ੍ਹਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਪਰਮੇਸਰ ਵਰਗਾ ਮਿੱਤਰ ਮਿਹਰਵਾਨ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਵੈਰੀ ਭਾਵੇ ਸੌ ਟੱਕਰਾਂ ਮਾਰੇ, ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਕੋਈ ਤਾਕਤ ਉਸ ਨੂੰ ਡੁਲਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ:

ਚੂੰ ਹੱਕ ਯਾਰ ਬਾਸ਼ਦ ਚਿ ਦੁਸ਼ਮਨ ਕੁਨਦ
ਅਗਰ ਦੁਸ਼ਮਨੀ ਰਾ ਬਸਦ ਤਨ ਕੁਨਦ।੧੧੦।

ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮੇ ਦਾ ਇਹ ਸੰਦੇਸ਼ ਸਿੰਘ ਸੰਗ੍ਰਾਮੀਆਂ ਨੂੰ ਸਦਾ ਧਰਵਾਸ ਦਿੰਦਾ ਆਇਆ ਤੇ ਉੱਜਲੇ ਭਵਿੱਸ਼ ਦੀ ਆਸ ਬੰਨ੍ਹਾਉਂਦਾ ਆਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਅੱਜ ਵੀ ਇਹ ਤਾਸੀਰ ਇਸ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ।

—ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ

੧ੴ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫ਼ਤਹਿ ॥

ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮਾ

ਕਮਾਲਿ ਕਰਾਮਾਤ ਕਾਯਮ ਕਰੀਮ
ਰਜ਼ਾ ਬਖ਼ਸ਼ ਰਾਜ਼ਕ ਰਿਹਾਕੋ ਰਹੀਮ।੧।

ਕਰਾਮਾਤ—ਸ਼ਕਤੀਆਂ। ਰਜ਼ਾ—ਅਨੰਦ। ਰਿਹਾਕੋ—ਬੰਦੀਛੋੜ।

ਉਹ ਸਰਬ-ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਅਟੱਲ, ਅਡੋਲ, ਬਖ਼ਸ਼ੰਦ, ਅਨੰਦ ਦਾਤਾ ਤੇ ਅੰਨਦਾਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬੰਦੀਛੋੜ ਕ੍ਰਿਪਾਲੁ ਹੈ।

ਅਮਾਂ ਬਖ਼ਸ਼ ਬਖ਼ਸ਼ਿੰਦਹ ਓ ਦਸਤਗੀਰ
ਰਜ਼ਾਬਖ਼ਸ਼ ਰੋਜ਼ੀ ਦਿਹੋ ਦਿਲ-ਪਜ਼ੀਰ।੨।

ਅਮਾਂ—ਪਨਾਹ, ਸ਼ਰਣ। ਦਿਲ ਪਜ਼ੀਰ—ਮਨਮੋਹਨ।

ਉਹ ਸ਼ਰਣ-ਪਾਲਕ, ਬਖ਼ਸ਼ਣ ਵਾਲਾ ਤੇ ਬਾਂਹ ਫੜਨ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਭੁੱਲਾਂ ਮਾਫ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਰੋਜ਼ੀ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਮੋਹਣ ਵਾਲਾ ਹੈ।

ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹਿ ਖ਼ੂਬੀ ਦਹੋ ਰਹਨਮੂੰ
ਕਿ ਬੇਗੂਨੋ ਬੇਚੂਨ ਚੂੰ ਬੇਨਮੂੰ। ੩।

ਰਹਿਨਮੂੰ—ਰਹਿਬਰ। ਬੇਗੂੰ—ਅਰੰਗ। ਬੇਚੂੰ—ਅਰੂਪ।

ਉਹ ਰਾਜਿਆਂ ਦਾ ਮਹਾਰਾਜਾ, ਗੁਣਦਾਤਾ ਆਗੂ ਹੈ ਅਤੇ ਰੰਗ ਰੂਪ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਬੇਮਿਸਾਲ ਹੈ।

ਨ ਸਾਜ਼ੋ ਨ ਬਾਜ਼ੋ ਫ਼ਉਜੋ ਨ ਫ਼ਰਸ਼
ਖ਼ੁਦਾਵੰਦ ਬਖ਼ਸ਼ਿੰਦਹਏ ਐਸ਼ ਅਰਸ਼। ੪।

ਬਾਜ਼—ਘੋੜਾ। ਐਸ਼ ਅਰਸ਼—ਸੁਰਗੀ ਸੁੱਖ।

ਜਿਸ ਪਾਸ ਕੋਈ ਸਾਜ਼-ਸਾਮਾਨ, ਘੋੜੇ, ਫ਼ੌਜ ਵਗੈਰਾ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਸੁਰਗੀ ਅਨੰਦ ਬਖ਼ਸ਼ਣ ਵਾਲਾ ਹੈ।

ਜਹਾਂ ਪਾਕ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਜ਼ਾਹਰ ਜ਼ਹੂਰ
ਅਤਾ ਮੇਦਿਹਦ ਹਮਚੁ ਹਾਜ਼ਰ ਹਜ਼ੂਰ। ੫।

ਅਤਾ—ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼।

ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ, ਸਾਖਿਆਤ ਰੂਪ ਸਮਰੱਥਾ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਉਹ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਬਖ਼ਸ਼ਣ ਵਾਲਾ, ਮਾਨੋ ਹਰ ਥਾਂ ਹਾਜ਼ਰ-ਨਾਜ਼ਰ ਹੈ।

ਅਤਾ ਬਖ਼ਸ਼ ਓ ਪਾਕ ਪਰਵਰਦਗਾਰ
ਰਹੀਮਸਤੁ ਰੋਜ਼ੀ ਦਿਹੋ ਹਰ ਦਯਾਰ।੬।

ਅਤਾ ਬਖ਼ਸ਼—ਦਾਤਾਂ ਦੇਣ ਵਾਲਾ। ਦਯਾਰ—ਥਾਂ।

ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾਤਾਂ ਦੇਣ ਵਾਲਾ, ਪਵਿੱਤਰ ਤੇ ਪਾਲਣਹਾਰ ਹੈ, ਉਹ ਦਿਆਲੂ ਕ੍ਰਿਪਾਲੂ ਹਰ ਥਾਂ ਰੋਜ਼ੀ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹੈ।

ਕਿ ਸਾਹਿਬਿ ਦਯਾਰਸਤ ਆਜ਼ਮ ਅਜ਼ੀਮ
ਕਿ ਹੁਸਨੁਲ ਜਮਾਲਸਤ ਰਾਜ਼ਕ ਰਹੀਮ।੭।

ਦਯਾਰ—ਦੇਸ। ਹੁਸਨੁਲ ਜਮਾਲ—ਅਤਿ ਸੁੰਦਰ।

ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇਸਾਂ ਦੇਸਾਂ ਦਾ ਵਾਲੀ ਤੇ ਵੱਡਿਆਂ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਸੁੰਦਰ, ਰਿਜ਼ਕ ਦਾਤਾ ਤੇ ਰਹਿਮਤਾਂ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ।

ਕਿ ਸਾਹਿਬਿ ਸ਼ਊਰਸਤ ਆਜਿਜ਼ ਨਿਵਾਜ਼
ਗ਼ਰੀਬੁਲ ਪ੍ਰਸਤੋ ਗ਼ਨੀਮੁਲ ਗੁਦਾਜ਼।੮।

ਸਾਹਿਬਿ ਸ਼ਊਰ—ਪਰਮ ਬੁਧਿਮਾਨ। ਗ਼ਨੀਮ—ਵੈਰੀ, ਦੋਖੀ।

ਉਹ ਪਰਮ ਬੁੱਧੀਮਾਨਤਾ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ ਤੇ ਨਿਮਾਣਿਆਂ ਨਿਤਾਣਿਆਂ ਨੂੰ ਨਿਵਾਜ਼ਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਉਹ ਅਨਾਥਾਂ ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਦਾ ਪਾਲਣਹਾਰਾ ਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੋਖੀਆਂ ਨੂੰ ਖੈ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ।

ਸ਼ਰੀਅਤ ਪ੍ਰਸਤੋ ਫ਼ਜ਼ੀਲਤ ਮੁਆਬ
ਹਕੀਕਤ ਸ਼ਨਾਸੋ ਨਬੀਉਲ ਕਿਤਾਬ ।੯।

ਫ਼ਜ਼ੀਲਤ—ਵਡਿਆਈ। ਮੁਆਬ—ਕੇਂਦਰ, ਟਿਕਾਣਾ।

ਉਹ ਧਰਮ-ਪਾਲਕ ਤੇ ਮਾਣ ਵਡਿਆਈ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਹੈ। ਉਹ ਤੱਤ ਨੂੰ ਪਛਾਣਨ ਵਾਲਾ ਤੇ ਧਰਮ-ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਸੋਮਾ ਹੈ।

ਕਿ ਦਾਨਸ਼ ਪਜ਼ੂਹਸਤ ਸਾਹਿਬਿ ਸ਼ਊਰ
ਹਕੀਕਤ ਸ਼ਨਾਸਸਤੋ ਜ਼ਾਹਿਰ ਜ਼ਹੂਰ ।੧੦।

ਉਹ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਦਾ ਪੁੰਜ, ਦਾਨਾਈ ਦਾ ਖੋਜੀ ਹੈ, ਉਹ ਤੱਤਵੇਤਾ ਅਸਲੀਅਤ ਜਾਣਨ ਵਾਲਾ ਹਰ ਥਾਂ ਪ੍ਰਗਟ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੈ।

ਸ਼ਨਾਸਿੰਦਏ ਇਲਮਿ ਆਲਮ ਖ਼ੁਦਾਇ
ਕੁਸ਼ਾਇੰਦਏ ਕਾਰਿ ਆਲਮ ਕੁਸ਼ਾਇ ।੧੧।

ਆਲਮ—ਸੰਸਾਰ। ਕੁਸ਼ਾਇੰਦਾ—ਖੋਲ੍ਹਣ ਵਾਲਾ।

ਉਹ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਭ ਇਲਮਾਂ ਦਾ ਜਾਣੂ ਮਾਲਕ ਹੈ ਤੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਗੁੰਝਲਾਂ ਖੋਲ੍ਹਣ ਵਾਲਾ ਭਾਵ ਔਕੜਾਂ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸਵਾਰਣਹਾਰ ਹੈ।

ਗੁਜ਼ਾਰਿੰਦਏ ਕਾਰਿ ਆਲਮ ਕਬੀਰ
ਸ਼ਨਾਸਿੰਦਏ ਦਿਲਮਿ ਆਲਮ ਅਮੀਰ।੧੨।

ਆਲਮ ਕਬੀਰ—ਵੱਡਾ ਸੰਸਾਰ। ਸ਼ਨਾਸਿੰਦਾ—ਜਾਣੂ।

ਉਹ ਮਹਾਨ ਹਸਤੀ ਇਸ ਵੱਡੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲੀ ਹੈ, ਉਸ ਸ਼ਿਰੋਮਣੀ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਸੋਝੀ ਹੈ।

ਅਕਾਲੀ ਮੰਗਲਾਚਰਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਚਿੱਠੀ ਦੇ ਅਸਲ ਮਜ਼ਮੂਨ ਵੱਲ ਆਉਂਦੇ ਆਪਣੀ ਦਾਸਤਾਨ—ਵਿਥਿਆ ਇਉਂ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ :

ਦਾਸਤਾਨ

ਮਰਾ ਏਅਤਬਾਰੇ ਬਰੀਂ ਕਸਮ ਨੇਸਤ
ਕਿ ਏਜ਼ਦ ਗਵਾਹਸਤੁ ਯਜ਼ਦਾਂ ਯਕੇਸਤ।੧੩।

ਮਰਾ—ਮੈਨੂੰ। ਏਜ਼ਦ, ਯਜ਼ਦਾਂ—ਪਰਮੇਸ਼ਰ।

ਇਕੋ ਇਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਸਾਖੀ ਹੈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਤੇਰੀ ਇਸ ਕਸਮ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ।

ਨ ਕਤਰਹ ਮਰਾ ਏਤਬਾਰੇ ਬਰੋਸਤ
ਕਿ ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਵ ਦੀਵਾਂ ਹਮਾ ਕਿਜ਼ਬ ਗੋਸਤ ।੧੪।

ਬਖ਼ਸ਼ੀ—ਫ਼ੌਜਦਾਰ। ਦੀਵਾਂ—ਵਜ਼ੀਰ ਮਾਲ, ਕਿਜ਼ਬ ਗੋ—ਝੂਠ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ।

ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਉੱਤੇ ਰਤਾ ਭਰ ਵੀ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ, ਜਿਸ ਦੇ ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਤੇ ਦੀਵਾਨ (ਸੈਨਿਕ ਤੇ ਅਸੈਨਿਕ ਅਧਿਕਾਰੀ ਦੋਵੇਂ) ਸਾਰੇ ਹੀ ਝੂਠ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਹਨ।

ਕਸੇ ਕਉਲਿ ਕੁਰਆਂ ਕੁਨਦ ਏਤਬਾਰ
ਹਮਾ ਰੋਜ਼ਿ ਆਖ਼ਰ ਸ਼ਵਦ ਮਰਦ ਖ਼੍ਵਾਰ ।੧੫।

ਕਸੇ—ਕੋਈ। ਸ਼ਵਦ—ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਜੋ ਕੋਈ ਆਦਮੀ (ਤੇਰੀ) ਕੁਰਾਨ ਦੀ ਸਹੁੰ ਉੱਤੇ ਇਤਬਾਰ ਕਰ ਲਵੇ, ਉਹ ਅੰਤ ਨੂੰ ਖ਼ੁਆਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਹੁਮਾ ਰਾ ਕਸੇ ਸਾਯਹ ਆਯਦ ਬਜ਼ੇਰ
ਬਰੋ ਦਸਤ ਦਾਰਦ ਨ ਜ਼ਾਗੋ ਦਲੇਰ ।੧੬।

ਹੁਮਾ—ਇਕ ਭਾਗਵਾਨ ਪੰਛੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਸਾਏ ਹੇਠ ਆ ਕੇ ਬੰਦੇ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣਨਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦਸਤ—ਹੱਥ। ਜ਼ਾਗ਼—ਕਾਂ।

ਪਰ ਜੋ ਕੋਈ ਹੁਮਾ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਹੇਠ ਆ ਗਿਆ, ਉਸ ਨੂੰ ਚਾਲਾਕ ਕਾਂ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦਾ।

ਕਸੇ ਪੁਸ਼ਤ ਉਫ਼ਤਦ ਪਸੇ ਸ਼ੇਰਿ ਨਰ
ਨ ਗੀਰਦ ਬੁਜ਼ੋ ਮੇਸ਼ੋ ਆਹੂ ਗੁਜ਼ਰ।੧੭।

ਪੁਸ਼ਤ—ਪਿੱਠ। ਬੁਜ਼ੋ ਮੇਸ਼ੋ—ਬੱਕਰੀ ਤੇ ਭੇਡ। ਆਹੂ—ਹਿਰਨ।

ਜੋ ਕੋਈ ਵੀ ਨਰ ਸ਼ੇਰ ਦੀ ਸ਼ਰਣ ਲੈ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਬੱਕਰੀ, ਭੇਡ ਅਤੇ ਹਿਰਨ ਆਦਿ ਉਸ ਦੇ ਲਾਗੇ ਦੀ ਨਹੀਂ ਲੰਘ ਸਕਦੇ।

ਕਸਮ ਮੁਸਹਫ਼ੇ ਖ਼ੁਦ ਅਗਰ ਈਂ ਖ਼ੁਰਮ
ਨ ਫ਼ੌਜੇ ਅਜ਼ੀਂ ਜ਼ੇਰਿ ਸੁਮ ਅਫ਼ਗਨਮ।੧੮।

ਮੁਸਹਫ਼—ਕੁਰਾਨ। ਅਫ਼ਗਨਮ—ਹੇਠ ਧਰਦਾ।

ਜੇਕਰ ਮੈਂ ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਕੁਰਾਨ ਦੀ ਫ਼ਰੇਬ ਭਰੀ ਕਸਮ ਖਾ ਲੈਂਦਾ ਤਾਂ ਕਦੀ ਆਪਣੀ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਪੈਰ (ਪਹਾੜੋਂ) ਹੇਠ ਨਾ ਧਰਦਾ।

ਗਰਸਨਹ ਚਿ ਕਾਰਿ ਕੁਨਦ ਚਿਹਲ ਨਰ
ਕਿ ਦਹਲਕ ਬਰਾਯਦ ਬਰੋ ਬੇਖ਼ਬਰ।੧੯।

ਚਿਹਲ—ਚਾਲੀ। ਦਹਲਕ—ਦਸ ਲੱਖ, ਭਾਵ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ।

ਭੁੱਖਣ-ਭਾਣੇ ਚਾਲੀ ਆਦਮੀ ਕੀ ਕਰਦੇ, ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਅਚੇਤ ਹੀ ਅਣਗਿਣਤ ਭੀੜ ਜਾਂ ਮੁਲਖਈਆ ਟੁੱਟ ਪਵੇ।

ਕਿ ਪੈਮਾਂਸ਼ਿਕਨ ਬੇਦਰੰਗ ਆਮਦੰਦ
ਮਯਾਂ ਤੇਗ਼ ਤੀਰੋ ਤੁਫ਼ੰਗ ਆਮਦੰਦ।੨੦।

ਬੇਦਰੰਗ—ਬਿਨਾ ਦੇਰੀ ਦੇ, ਝਟਪਟ। ਤੁਫ਼ੰਗ—ਬੰਦੂਕ।

ਇਹ ਵਾਅਦਾ ਤੋੜਨ ਵਾਲੇ ਝਟਪਟ ਆਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇਗ਼, ਤੀਰ ਤੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਚਲਾਉਣੀਆਂ ਅਰੰਭ ਦਿੱਤੀਆਂ।

ਬ ਲਾਚਾਰਗੀ ਦਰਮਯਾਂ ਆਮਦੰਦ
ਬਤਦਬੀਰਿ ਤੀਰੋ ਤੁਫ਼ੰਗ ਆਮਦੰਦ।੨੧।

ਬ ਲਾਚਾਰਗੀ—ਮਜਬੂਰੀ ਨਾਲ।

ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਕੇ ਮੈਂ ਵੀ ਸੰਗ੍ਰਾਮ ਵਿਚ ਆਇਆ ਅਤੇ ਤੀਰ ਤੁਫੰਗ ਦੀ ਵਿਧੀ ਵਰਤੀ।

ਚੂੰ ਕਾਰ ਅਜ਼ ਹਮਾ ਹੀਲਤੇ ਦਰ ਗੁਜ਼ਸ਼ਤ
ਹਲਾਲ ਅਸਤ ਬੁਰਦਨ ਬ ਸ਼ਮਸ਼ੀਰ ਦਸਤ।੨੨।

ਹਮਾ—ਸਾਰੇ। ਹਲਾਲ—ਜਾਇਜ। ਸਮਸ਼ੀਰ—ਤਲਵਾਰ।

ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਕੰਮ ਸਭ ਉਪਾਵਾ ਤੋ ਲੰਘ ਜਾਵੇ ਤਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਮੁੱਠ ਉੱਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖਣਾ ਜਾਇਜ਼ ਹੀ ਹੈ।

ਚਿ ਕਸਮਿ ਕੁਰਆਂ ਮਨ ਕੁਨਮ ਏਤੰਬਾਰ
ਵਗਰਨਹ ਤੁ ਗੋਈ ਮਨ ਈਂ ਰਹ ਚਿ ਕਾਰ।੨੩।

ਮੈਂ ਹੁਣ ਤੇਰੀ ਕੁਰਾਂਨ ਦੀ ਕਸਮ ਦਾ ਕੀ ਇਤਬਾਰ ਕਰਾਂ। ਤੂੰਹੀਓਂ ਦੱਸ, ਮੈਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਸੀ।

ਨ ਦਾਨਮ ਕਿ ਈਂ ਮਰਦਿ ਰੋਬਾਹਿ ਪੇਚ
ਵਗਰ ਹਰਗਿਜ਼ੀਂ ਰਾਹ ਨਿਯਾਰਦ ਬਹੇਚ।੨੪।

ਰੋਬਾਹਿ—ਲੂੰਮੜੀ। ਨਯਾਰਦ—ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਸਕਦੀ।

ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਲੂਮੜ-ਨੀਤੀ ਵਾਲੇ ਕਪਟੀ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਵਰਨਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਗੱਲ ਇਸ ਪਾਸੇ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਿਆ ਸਕਦੀ।

ਹਰਾਂ ਕਸ ਕਿ ਕਉਲੇ ਕੁਰਾਂ ਆਯਦਸ਼
ਨਜ਼ੋ ਬਸਤਨੋ ਕੁਸ਼ਤਨੋ ਆਯਦਸ਼।੨੫।

ਬਸਤਨੋ—ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਕੈਦ ਕਰਨਾ, ਕੁਸ਼ਤਨ—ਮਾਰਨਾ।

ਜੋ ਕੋਈ ਕੁਰਾਨ ਦੀ ਕਸਮ 'ਤੇ ਇਤਬਾਰ ਕਰ ਕੇ ਆਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਪਕੜਨਾ ਯਾ ਮਾਰਨਾ ਮੁਨਾਸਬ ਨਹੀਂ।

ਬਰੰਗੇ ਮਗਸ ਸਯਾਹਪੋਸ਼ ਆਮਦੰਦ
ਬਯਕ ਬਾਰਗੀ ਦਰ ਖ਼ਰੋਸ਼ ਆਮਦੰਦ।੨੬।

ਮਗਸ—ਮੱਖੀ। ਖ਼ਰੋਸ਼—ਰੌਲਾ, ਸ਼ੋਰ।

ਕਾਲੀ ਪੋਸ਼ ਫ਼ੌਜੀ, ਭੂਮਣੇ ਮਖਿਆਲ ਵਾਂਙ ਆਏ ਤੇ ਇਕਦਮ ਸ਼ੋਰ ਮਚਾਉਣ ਲੱਗ ਪਏ।

ਹਰਾਂ ਕਸ ਜ਼ਿ ਦੀਵਾਰ ਆਮਦ ਬਿਰੂੰ
ਬਖ਼ੁਰਦਨ ਯਕੇ ਤੀਰ ਸ਼ੁਦ ਗ਼ਰਕਿ ਖ਼ੂੰ।੨੭।

ਬਿਰੂੰ—ਬਾਹਰ। ਬਖ਼ੁਰਦਨ—ਖਾਣ ਨਾਲ।

ਜੋ ਵੀ ਕੋਈ (ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਕੱਚੀ ਗੜ੍ਹੀ ਦੀ) ਦੀਵਾਰ ਦੀ ਓਟ ਤੋਂ ਜ਼ਰਾ ਬਾਹਰ ਆਇਆ, ਉਹ ਇਕੋ ਤੀਰ ਨਾਲ ਲਹੂ ਵਿਚ ਡੋਬ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਨ ਬੇਰੂੰ ਨਿਆਮਦ, ਕਸੇ ਜ਼ਾਂ ਦੀਵਾਰ
ਨ ਖ਼ੁਰਦੰਦ ਤੀਰੋ ਨ ਗ਼ਸ਼ਤੰਦ ਖ਼੍ਵਾਰ।੨੮।

ਖ਼ੁਰਦੰਦ—ਖਾਧੇ। ਗ਼ਸ਼ਤੰਦ—ਹੋਏ।

ਫਿਰ ਉਸ ਦੀਵਾਰ ਤੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਬਾਹਰ ਅੱਗੇ ਨਾ ਆਇਆ। ਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੀਰ ਖਾਧੇ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਖ਼ੁਆਰ ਹੋਏ।

ਚੁ ਦੀਦਮ ਕਿ ਨਾਹਰ ਬਿਆਮਦ ਬ ਜੰਗ
ਚਸ਼ੀਦਹ ਯਕੇ ਤੀਰ ਮਨ ਬੇਦਰੰਗ।੨੯।

ਨਾਹਰ ਖ਼ਾਂ—ਕੋਟਲੇ ਵਾਲੇ ਨਵਾਬ ਦਾ ਭਾਈ। ਚਸ਼ੀਦਹ—ਚੱਖਿਆ।

ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਨਾਹਰ ਖ਼ਾਂ ਨੂੰ ਜੰਗ ਵਿਚ ਆਇਆ ਤੱਕਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਫ਼ੌਰਨ ਮੇਰੇ ਤੀਰ ਦਾ ਸੁਆਦ ਚੱਖਿਆ, ਭਾਵ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ।

ਹਮਾਖ਼ਰ ਗੁਰੇਜ਼ੰਦ ਬਜਾਏ ਮੁਸਾਫ਼
ਬਸੇ ਖ਼ਾਨ ਗਰਦੰਦ ਬੇਰੂੰ ਗੁਜ਼ਾਫ਼।੩੦।

ਗੁਰੇਜ਼ੰਦ—ਦੌੜੇ ਭੱਜੇ। ਬਜਾਏ ਮੁਸਾਫ—ਯੁੱਧ ਭੂਮੀ। ਗ਼ਜ਼ਾਫ—ਗੱਪੀ। ਬਸੇ—ਕਈ।

ਆਖ਼ਰ ਕਾਰ ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਸ਼ੇਖ਼ੀਖ਼ੋਰੇ ਗੱਪੀ ਪਠਾਣ ਰਣਭੂਮੀ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਭੱਜ ਨਿਕਲੇ।

ਕਿ ਅਫ਼ਗਾਨਿ ਦੀਗਰ ਬਿਆਮਦ ਬ ਜੰਗ
ਚੁ ਸੈਲੇ ਰਵਾਂ ਹਮਚੂੰ ਤੀਰੋ ਤੁਫ਼ੰਗ।੩੧।

ਸੈਲੇ ਰਵਾਂ—ਹੜ੍ਹ। ਹਮਚੂੰ—ਵਾਂਙ।

ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਇਕ ਹੋਰ ਪਠਾਣ ਮੈਦਾਨੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਤੇਜ਼ ਹੜ੍ਹ ਵਾਂਙ ਤੇ ਤੀਰ-ਤੁਫ਼ੰਗ ਗੋਲੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ।

ਬਸੇ ਹਮਲਾ ਕਰਦੰਦ ਬ-ਮਰਦਾਨਗੀ
ਹਮ ਅਜ਼ ਹੋਸ਼ਗੀ ਹਮਅਜ਼ ਦੀਵਾਨਗੀ।੩੨।

ਉਸ ਨੇ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਕਈ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ, ਕੁਝ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਨਾਲ ਤੇ ਕੁਝ ਝੱਲਪੁਣੇ ਨਾਲ ਵੀ।

ਬਸੇ ਹਮਲਾ ਕਰਦੰਦ ਬਸੇ ਜ਼ਖ਼ਮ ਖ਼ੁਰਦ
ਦੁ ਕਸ ਰਾ ਬਜਾਂ ਕੁਸ਼ਤ ਹਮ ਜਾਂ ਸਪੁਰਦ।੩੩।

ਖ਼ੁਰਦ—ਖਾਧਾ। ਕੁਸ਼ਤ—ਮਾਰ ਕੇ।

ਉਸ ਕਈ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ, ਕਈ ਫੱਟ ਵੀ ਖਾਧੇ। ਦੋ ਜਣਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਉਹ ਆਪ ਵੀ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਦੇ ਗਿਆ।

ਕਿ ਆਂ ਖ਼੍ਵਾਜਾ ਮਰਦੂਦ ਸਾਯਹ ਦੀਵਾਰ
ਬਮੈਦਾਂ ਨਿਆਮਦ ਬਮਰਦਾਨਹ ਵਾਰ।੩੪।

ਖ਼੍ਵਾਜਾ—ਸਰਦਾਰ। ਮਰਦੂਦ—ਕਾਇਰ, ਬੁਜ਼ਦਿਲ।

ਪਰ ਇਸ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਬੁਜ਼ਦਿਲ ਸਰਦਾਰ ਗੜ੍ਹੀ ਦੀ ਦੀਵਾਰ ਦੇ ਉਹਲੇ ਹੀ ਰਿਹਾ, ਬਹਾਦਰਾਂ ਵਾਂਙ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਸਾਹਮਣੇ ਨਾ ਆਇਆ।

ਦਰੇਗ਼ਾ ! ਅਗਰ ਰੂਇ ਓ ਦੀਦਮੇ
ਬਯਕ ਤੀਰ ਲਾਚਾਰ ਬਖ਼ਸ਼ੀਦਮੇ ।੩੫।

ਦਰੇਗ਼ਾ—ਅਫ਼ਸੋਸ। ਰੂਇ—ਮੂੰਹ, ਚਿਹਰਾ।

ਅਫ਼ਸੋਸ ! ਜੇ ਮੈਂ ਕਿਤੇ ਉਸ ਦਾ ਮੂੰਹ ਤੱਕ ਲੈਂਦਾ ਤਾਂ ਇਕ ਤੀਰ ਜ਼ਰੂਰ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਬਖ਼ਸ਼ਦਾ।

ਹਮਾਖ਼ਰ ਬਸੇ ਜ਼ਖ਼ਮਿ ਤੀਰੋ ਤੁਫ਼ੰਗ
ਦੁਸੂਏ ਬਸੇ ਕੁਸ਼ਤਹ ਸ਼ੁਦ ਬੇਦਰੰਗ ।੩੬।

ਦੁਸੂਏ—ਦੋ ਪਾਸਿਆਂ। ਬੇਦਰੰਗ—ਬਿਨਾ ਦੇਰ ਦੇ।

ਆਖ਼ਰ ਤੀਰਾਂ ਤੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੇ ਫੱਟ ਖਾ ਕੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਚਿਰ ਵਿਚ ਹੀ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਦੇ ਕਾਫ਼ੀ ਲੋਕ ਮਾਰੇ ਗਏ।

ਬਸੇ ਬਾਰ ਬਾਰੀਦ ਤੀਰੋ ਤੁਫ਼ੰਗ
ਜ਼ਿਮੀਂ ਗਸ਼ਤ ਹਮਚੂੰ ਗੁਲੇ ਲਾਲਹ ਰੰਗ ।੩੭।

ਬਾਰੀਦ—ਬਰਸੀ। ਗੁਲੇ ਲਾਲਾ—ਪੋਸਤ ਦਾ ਫੁੱਲ।

ਤੀਰਾਂ ਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਇਤਨੀ ਬੁਛਾੜ ਹੋਈ ਕਿ ਧਰਤੀ ਲਹੂ ਨਾਲ ਰੰਗੀਜ ਕੇ ਪੋਸਤ ਦੇ ਫੁੱਲ ਵਾਂਙ ਲਾਲੋ ਲਾਲ ਹੋ ਗਈ।

ਸਰੋ ਪਾਇ ਅੰਬੋਹੁ ਚੰਦਾਂ ਸ਼ੁਦਹ
ਕਿ ਮੈਦਾਂ ਪੁਰਜ਼ ਗੋਇ ਚੌਗਾਂ ਸ਼ੁਦਹ।੩੮।

ਅੰਬੋਹ—ਢੇਰ। ਗੋਇ—ਗੇਂਦ। ਚੌਗਾਂ—ਖੂੰਡੀ।

ਮਾਰੇ ਗਏ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਇਉਂ ਢੇਰ ਲੱਗ ਗਏ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਖੇਡ ਦਾ ਮੈਦਾਨ ਖਿੱਦੋ ਖੂੰਡੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਵੇ।

ਤਰੰਕਾਰਿ ਤੀਰੋ ਤੁਫ਼ੰਗੋ ਕਮਾਂ
ਬਰਾਮਦ ਯਕੇ 'ਹਾ ਓ ਹੂ' ਅਜ਼ ਜਹਾਂ।੩੯।

ਤਰੰਕਾਰਿ—ਟਣਕਾਰ, ਖੜਕਾ। ਹਾ ਓ ਹੂ—ਹਾਹਾਕਾਰ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੀਰਾਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੀ ਕੜਕੜਾਹਟ ਨਾਲ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਚੀਕ-ਚਿਹਾੜਾ ਪੈ ਗਿਆ।

ਦਿਗਰ ਸ਼ੋਰਸ਼ੇ ਕੈਬਰੇ ਕੀਨਹ-ਕੋਸ਼
ਜ਼ਿ ਮਰਦਾਨਿ ਮਰਦਾਂ ਬਰੂੰ ਰਫ਼ਤ ਹੋਸ਼।੪੦।

ਕੈਬਰ—ਬਰਛਾ। ਕੀਨਾ ਕੋਸ਼—ਦ੍ਵੈਸ਼ੀ, ਮਾਰੂ।

ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਕੀਨਾਖ਼ੋਰ ਜਾਬਰ ਬਰਛਿਆਂ ਨੇ ਐਸੀ ਗੜਬੜ ਮਚਾ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੀ ਮੱਤ ਮਾਰੀ ਗਈ।

ਹਮਾਖ਼ਰ ਚਿ ਮਰਦੀ ਕੁਨਦ ਕਾਰਜ਼ਾਰ
ਕਿ ਬਰ ਚਿਹਲ ਤਨ ਆਯਦਸ਼ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ।੪੧।

ਮਰਦੀ—ਮਰਦਾਨਗੀ, ਸੂਰਮਗਤੀ। ਚਿਹਲ ਤਨ—ਚਾਲੀ ਆਦਮੀ।

ਆਖ਼ਰ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਇਕੱਲੀ ਸੂਰਮਗਤੀ ਕੀ ਕਰਦੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਚਾਲੀਆ ਉੱਤੇ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਟਿੱਡੀ ਦਲ ਚੜ੍ਹ ਆਇਆ।

ਚਰਾਗ਼ੇ ਜਹਾਂ ਚੂੰ ਸ਼ੁਦਹ ਬੁਰਕਾਪੋਸ਼
ਸ਼ਹੇ ਸ਼ਬ ਬਰਾਮਦ ਹਮਹ ਜਲਵਾ ਜੋਸ਼।੪੨।

ਜਦੋਂ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਦੀਵੇ (ਸੂਰਜ) ਨੇ ਮੂੰਹ ਢੱਕ ਲਿਆ ਤਾਂ ਰਾਤ ਦਾ ਰਾਜਾ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਪੂਰੀ ਸੱਜ ਧੱਜ ਨਾਲ ਆਇਆ (ਇਸ ਦਿਨ ਮੱਘਰ ਸੁਦੀ ਤ੍ਰੌਦਸੀ ਸੀ ਤੇ ਪ੍ਰਵਿਸ਼ਟਾ ੧੭ ਮੱਘਰ*)।

ਹਰਾਂ ਕਸ ਕਿ ਕਉਲੇ ਕੁਰਆਂ ਆਯਦਸ਼
ਕਿ ਯਜ਼ਦਾਂ ਬਰੋ ਰਹਿਨੁਮਾ ਆਯਦਸ਼।੪੩।

ਹਰਾਂ ਕਸ—ਜੋ ਕੋਈ। ਯਜ਼ਦਾਂ—ਰੱਬ।

ਜੋ ਕੋਈ ਕੁਰਾਨ ਦੀ ਕਸਮ 'ਤੇ ਇਤਬਾਰ ਕਰ ਕੇ ਆ ਵੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ (ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਝੂਠੀ ਨਿਕਲੇ) ਉਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਰੱਬ ਆਪ ਕਰਦਾ ਹੈ।

---

*ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿੱਬਰ ਤੇ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਨੇ *ਗੁਰਪ੍ਰਣਾਲੀ* ਵਿਚ ਵੀ ਇਹੋ ਮਿਤੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ.

ਨ ਪੇਚੀਦਾ ਮੂਇ ਨ ਰੰਜੀਦਹ ਤਨ
ਕਿ ਬੇਰੂੰ ਖ਼ੁਦਾਵਰਦ ਦੁਸ਼ਮਨ ਸ਼ਿਕਨ ।੪੪।

ਮੂਇ—ਵਾਲ। ਰੰਜੀਦਾ—ਦੁਖੀ।

ਸਾਡਾ ਜ਼ਰਾ ਵਾਲ ਵਿੰਗਾ ਨਾ ਹੋਇਆ, ਨਾ ਕੋਈ ਕਸ਼ਟ ਹੋਇਆ, ਉਹ ਮਾਰਖ਼ੋਰੇ ਵੈਰੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਾਨੂੰ ਆਪ ਕੱਢ ਲਿਆਇਆ।

ਨ ਦਾਨਮ ਕਿ ਈਂ ਮਰਦਿ ਪੈਮਾਂ-ਸ਼ਿਕਨ
ਕਿ ਦੌਲਤ ਪ੍ਰਸਤਸਤੁ ਈਮਾਂ ਫ਼ਿਗਨ ।੪੫।

ਪੈਮਾਂ-ਸ਼ਿਕਨ—ਵਾਅਦਾ ਤੋੜਨ ਵਾਲਾ। ਈਮਾਂ ਫ਼ਿਗਨ—ਭਾਵ ਬੇਈਮਾਨ।

ਮੈਂ ਵਾਅਦਾ ਸ਼ਿਕਨੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਇਸ ਮਰਦ ਤੋਂ ਵਾਕਫ਼ ਨਹੀਂ ਸਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਕਿ ਇਹ ਟਕਾਪੰਥੀ, ਧਰਮ ਈਮਾਨ ਨੂੰ ਪਰੇ ਸੁੱਟਣ ਵਾਲਾ ਹੈ।

ਨ ਈਮਾਂ ਪ੍ਰਸਤੀ, ਨ ਅਉਜ਼ਾਇ ਦੀਂ
ਨ ਸਾਹਿਬ ਸ਼ਨਾਸੀ ਨ ਮੁਹੰਮਦ ਯਕੀਂ ।੪੬।

ਅਉਜ਼ਾਇ—ਨੇਮ, ਰੀਤਿ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ! ਨਾ ਤੂੰ ਧਰਮ ਈਮਾਨ ਉੱਤੇ ਕਾਇਮ ਹੈਂ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਦੀਨ ਦੀ ਸ਼ਰ੍ਹਾ ਉੱਤੇ, ਤੈਨੂੰ ਨਾ ਮਾਲਕ ਦੀ ਪਛਾਣ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਉੱਤੇ ਤੇਰਾ ਭਰੋਸਾ ਹੈ।

ਹਰਾਂ ਕਸ ਕਿ ਈਮਾਂ-ਪ੍ਰਸਤੀ ਕੁਨਦ
ਨ ਪੈਮਾਂ ਖ਼ੁਦਸ਼ ਪੇਸ਼ੋ ਪਸਤੀ ਕੁਨਦ।੪੭।

ਪੈਮਾਂ—ਬਚਨ। ਪੇਸ਼ੋ ਪਸਤੀ—ਟਾਲ-ਮਟੋਲ।

ਜੋ ਕੋਈ ਸੱਚਾ ਧਰਮੀ ਹੈ, ਉਹ ਕਦੀ ਆਪਣੇ ਬਚਨ ਵਾਅਦੇ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਈਂ ਮਰਦ ਰਾ ਜ਼ੱਰਹ ਏਤਬਾਰ ਨੇਸਤ
ਚਿ ਕਸਮੇ ਕੁਰਾਨਸਤ ਯਜ਼ਦਾਂ ਯਕੇਸਤ।੪੮।

ਇਸ ਬਚਨ-ਭੰਗੀ ਆਦਮੀ 'ਤੇ ਜ਼ਰਾ ਜਿੰਨਾ ਇਤਬਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਦੇ ਲਈ ਕੁਰਾਨ ਦੀ ਕਸਮ ਕੀ ਹੈ ਤੇ ਇਕ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੀ ਜ਼ਾਤ ਕੀ ? ਭਾਵ ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਸਭ ਬੇਅਰਥ ਹੈ।

ਚੁ ਕਸਮਿ ਕੁਰਾਂ ਸਦ ਕੁਨਦ ਇਖ਼ਤਯਾਰ
ਮਰਾ ਕਤਰਹ ਨਆਯਦ ਅਜ਼ੋ ਏਤਬਾਰ।੪੯।

ਹੁਣ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਕੁਰਾਨ ਦੀਆਂ ਸੌ ਕਸਮਾਂ ਵੀ ਖਾਵੇ, ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਉੱਤੇ ਰਤਾ ਭਰ ਇਤਬਾਰ ਨਹੀਂ।

ਅਗਰਚਿ ਤੁਰਾ ਏਅਤਬਾਰ ਆਮਦੇ
ਕਮਰ ਬਸਤਏ ਪੇਸ਼ਵਾ ਆਮਦੇ ।੫੦।

ਜੇਕਰ ਤੈਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਸਮਾਂ ਉੱਤੇ ਭਰੋਸਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਖ਼ੁਦ-ਬਖ਼ੁਦ ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਜਾਂਦੋਂ।

ਕਿ ਫ਼ਰਜ਼ਸਤ ਬਰਸਰਿ ਤੁਰਾ ਈਂ ਸੁਖ਼ਨ
ਕਿ ਕਉਲੇ ਖ਼ੁਦਾ ਅਸਤ ਕਸਮਸਤ ਮਨ ।੫੧।

ਸੋ ਹੁਣ ਤੇਰਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਬਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਕੌਲ, ਕਰਾਰ ਤੇ ਕਸਮ ਨੂੰ ਨਿਭਾਵੇਂ।

ਅਗਰ ਹਜ਼ਰਤਿ ਖ਼ੁਦ ਸਿਤਾਦਾ ਸ਼ਵਦ।
ਬਜਾਨਿ ਦਿਲੇ ਕਾਰ ਵਾਜ਼ੇਹ ਸ਼ਵਦ ।੫੨।

ਸਿਤਾਦਾ—ਖੜੋਨਾ। ਵਾਜ਼ਹ—ਸਪੱਸ਼ਟ।

ਹੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ! ਜੇ ਤੂੰ ਖ਼ੁਦ ਸਨਮੁਖ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਦਿਲੋਂ ਮਨੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ।

ਸ਼ੁਮਾ ਰਾ ਚੁ ਫ਼ਰਜ਼ਸਤੁ ਕਾਰੇ ਕੁਨੀ
ਬਮੂਜਬ ਨਵਿਸ਼ਤਾ ਸ਼ੁਮਾਰੇ ਕੁਨੀ।੫੩।

ਸ਼ੁਮਾ ਰਾ—ਤੁਹਾਡਾ। ਨਵਿਸ਼ਤਾ—ਲਿਖਤ।

ਹੁਣ ਵੀ ਤੇਰਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਬਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰੇਂ।

ਨਵਿਸ਼ਤਾ ਰਸੀਦੋ ਬਿਗੁਫ਼ਤਹ ਜ਼ਬਾਂ
ਬਬਾਯਦ ਕਿ ਕਾਰੀਂ ਬਰਾਹਤ ਰਸਾਂ।੫੪।

ਮੈਨੂੰ ਤੇਰਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਜ਼ਬਾਨੀ ਸੁਨੇਹਾ (ਕਾਜ਼ੀ ਰਾਹੀਂ) ਮਿਲਿਆ। ਤੈਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਇਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਾਵੇਂ। (*ਗੁਰੂ ਕੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ* ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਕਾਜ਼ੀ ਸ਼ਾਹੀ ਪੈਗਾਮ ਲੈ ਕੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਛੱਡਣ ਤੋਂ ਦੋ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਆਇਆ ਸੀ।)

ਹਮੂੰ ਮਰਦ ਬਾਯਦ ਸ਼ਵਦ ਸੁਖ਼ਨਵਰ
ਨ ਸ਼ਿਕਮੇ ਦਿਗਰ ਦਰ ਦਹਾਨੇ ਦਿਗਰ।੫੫।

ਸ਼ਿਕਮ—ਪੇਟ, ਦਿਲ। ਦਹਾਨ—ਮੂੰਹ।

ਮਰਦ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਬਚਨਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਦਿਲ ਵਿਚ ਕੁਝ ਹੋਰ ਤੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੋਵੇ।

ਕਿ ਕਾਜ਼ੀ ਮਰਾ ਗੁਫ਼ਤਹ ਬੇਰੂੰ ਨਯਮ
ਅਗਰ ਰਾਸਤੀ ਖ਼ੁਦ ਬਿਯਾਰੀ ਕਦਮ।੫੬।

ਬੇਰੂੰ—ਬਾਹਰ। ਰਾਸਤੀ—ਸਹੀ, ਠੀਕ।

ਜੋ ਕੁਝ ਤੇਰੇ ਕਾਜ਼ੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ, ਮੈਂ ਹੁਣ ਵੀ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ, ਬਸ਼ਰਤੇ ਕਿ ਤੂੰ ਵੀ ਠੀਕ ਰਸਤੇ ਵੱਲ ਕਦਮ ਉਠਾਵੇਂ।

ਤੁਰਾ ਗਰ ਬਬਾਯਦ ਆਂ ਕਉਲੇ ਕੁਰਾਂ
ਬਨਿਜ਼ਦੇ ਸ਼ੁਮਾ ਰਾ ਰਸਾਨਮ ਹਮਾ।੫੭।

ਜੇ ਤੂੰ ਕੁਰਾਨ ਦੀ ਜਿਲਦ ਉੱਤੇ ਲਿਖਿਆ ਉਹ ਕਸਮਨਾਮਾ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਹ ਵੀ ਤੈਨੂੰ ਭੇਜ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਉਸ ਵਿਚ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। (ਅਗਲੇ ਚਾਰ ਸ਼ਿਅਰਾਂ ੫੮—੬੧ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਰਕਾਰੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾ ਕੇ ਇਉਂ ਦੱਸਿਆ ਹੈ।)

ਕਿ ਤਸ਼ਰੀਫ਼ ਦਰ ਕਸਬਹ ਕਾਂਗੜ ਕੁਨਦ
ਵਜ਼ਾਂ ਪਸ ਮੁਲਾਕਾਤ ਬਾਹਮ ਸ਼ਵਦ।੫੮।

ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ (ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ) ਅਨੰਦਪੁਰ ਛੱਡ ਕੇ ਕਾਂਗੜ ਵਿਚ ਤਸ਼ਰੀਫ਼ ਲੈ ਜਾਓ ਤਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਨ ਜ਼ੱਰਹ ਦਰੀਂ ਰਾਹਿ ਖ਼ਤਰਾ ਤੁਰਾਸਤ
ਹਮਹ ਕੌਮਿ ਬੈਰਾੜ ਹੁਕਮੇ ਮਰਾਸਤ।੫੯।

ਤੁਹਾਨੂੰ ਏਸ ਪਾਸੇ ਆਉਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਖ਼ਤਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਵੱਸਦੀ ਸਾਰੀ ਬੈਰਾੜ ਕੌਮ ਸਾਡੇ ਅਧੀਨ ਹੈ।

ਬਯਾ ਤਾ ਸੁਖ਼ਨ ਖ਼ੁਦ ਜ਼ਬਾਨੀ ਕੁਨੇਮ
ਬਰੂਇ ਸ਼ੁਮਾ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਕੁਨੇਮ।੬੦।

ਤੁਸੀਂ ਇਧਰ ਆ ਜਾਓਂ ਤਾਂ ਜ਼ਬਾਨੀ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਕਰ ਲਈਏ ਤੇ ਆਹਮੋ-ਸਾਹਮਣੇ ਹੋ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਵਾਲਾ ਵਰਤਾਉ ਕਰੀਏ।

ਯਕੇ ਅਸਪ* ਸ਼ਾਇਸਤਏ ਯਕ ਹਜ਼ਾਰ
ਬਯਾ ਤਾ ਬਗੀਰੀ ਬ ਮਨ ਈਂ ਦਯਾਰ।੬੧।

ਜੇ ਆਓਂ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ 'ਯਕ ਅਸਪ' ਇਕ ਹਜ਼ਾਰੀ ਦਾ ਮਨਸਬ ਵੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰੀਏ। (ਇਹ ਕੁਝ ਸੂਬਾ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਨਵਾਬ ਸਰਹੰਦ ਰਾਹੀਂ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਜੋ ਕੁਝ ਵਾਪਰਿਆ, ਬਿਲਕੁਲ ਇਸ ਤੋਂ ਉਲਟ, ਇਹੋ ਗਿਲਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।)

---

*ਇਕ ਘੋੜਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਸਵਾਰ ਨੂੰ 'ਯਕ ਅਸਪ' ਤੇ ਦੋ ਘੋੜੇ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ 'ਦੋ ਅਸਪ ਸਵਾਰ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਚੰਗੇ ਸਵਾਰ ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਘੋੜੇ ਰੱਖਦੇ ਸਨ ਤਾਕਿ ਜੇ ਇਕ ਬੀਮਾਰ ਜਾਂ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਦੂਜਾ ਕੰਮ ਦਿੰਦਾ ਰਹੇ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਖ਼ਰਚ ਸਰਕਾਰ ਦਿੰਦੀ ਸੀ।

ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਰਾ ਬੰਦਾਹਏ ਚਾਕਰੇਮ
ਅਗਰ ਹੁਕਮ ਆਯਦ ਬਜਾਂ ਹਾਜ਼ਰੇਮ।੬੨।

ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਾਹ (ਰੱਬ) ਦੇ ਚਾਕਰ ਹਾਂ, ਜੇ ਹੁਕਮ ਆਵੇ ਤਾਂ ਦਿਲੋਂ ਜਾਨ ਤੋਂ ਹਾਜ਼ਰ ਹਾਂ।

ਗਰਚਿ ਬਿਆਯਦ ਬ ਫ਼ੁਰਮਾਨਿ* ਮਨ
ਹਜ਼ੂਰਤ ਬਿਆਯਮ ਹਮਹ ਜਾਨੋ ਤਨ।੬੩।

ਹੁਣ ਵੀ ਜੇਕਰ ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ੁਰਮਾਨ ਲੈ ਕੇ ਕੋਈ ਆਵੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਸ ਆਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ।

ਅਗਰ ਤੂ ਬਯਜ਼ਦਾਂ-ਪ੍ਰਸਤੀ ਕੁਨੀ
ਬ ਕਾਰੇ ਮਰਾ ਈਂ ਨ ਸੁਸਤੀ ਕੁਨੀ।੬੪।

ਜੇ ਤੂੰ ਸੱਚਾ ਖ਼ੁਦਾ-ਪ੍ਰਸਤ ਹੈਂ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿਚ ਰਤਾ ਢਿਲ ਮੱਠ ਨਹੀਂ ਕਰੇਂਗਾ।

---

*ਕੇਸਰੀ ਪੰਜੇ ਵਾਲਾ ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ੁਰਮਾਨ ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਖ਼ਾਸ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਤ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਹੀ ਜਾਰੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਵਰਨਾ, ਨਵਾਬ ਜਾਂ ਸੂਬੇ ਆਪ ਹੀ ਇਲਾਕਾਈ ਮਾਮਲੇ ਨਜਿੱਠ ਲੈਂਦੇ ਸਨ।

ਬਬਾਯਦ ਕਿ ਯਜ਼ਦਾਂ ਬ਼ਨਾਸੀ ਕੁਨੀ
ਨ ਗ਼ੁਫ਼ਤਹ ਕਸੇ ਕਸ ਖ਼ਰਾਸ਼ੀ ਕੁਨੀ।੬੫।

ਖ਼ਰਾਸ਼ਨ—ਦੁਖਾਉਣਾ।

ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਸੱਚੇ ਰੱਬ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰੇਂ, ਤੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਕਹੇ ਕਹਾਏ ਕਿਸੇ ਉੱਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਨਾ ਢਾਏਂ।

ਤੂ ਮਸਨਦ-ਨਸ਼ੀਂ ਸਰਵਰਿ ਕਾਯਨਾਤ
ਕਿ ਅਜਬਸਤ ਇਨਸਾਫ਼ ਈਂ ਹਮ ਸਿਫ਼ਾਤ।੬੬।

ਸਰਵਰ—ਸਰਦਾਰ, ਮੁਖੀਆ।

ਤੂੰ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਗੱਦੀ ਉੱਤੇ ਬੈਠਾ ਹੈਂ ਤੇ ਸਭ ਦਾ ਸਿਰਮੌਰ ਕਹਾਉਂਦਾ ਹੈਂ, ਤੇਰੀਆਂ ਇਹ ਸਿਫ਼ਤਾਂ! ਤੇ ਨਿਆਂ!! ਅਜੀਬ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਹੈ।

ਕਿ ਅਜਬਸਤੁ ਇਨਸਾਫ਼ੋ ਦੀਂ ਪਰਵਰੀ
ਕਿ ਹੈਫ਼ ਅਸਤ ਸਦ ਹੈਫ਼ ਈਂ ਸਰਵਰੀ।੬੭।

ਹੈਫ਼—ਅਫ਼ਸੋਸ। ਸਦ—ਸੌ।

ਤੇਰਾ ਇਹ ਇਨਸਾਫ਼ ਤੇ ਤੇਰੀ ਇਹ ਦੀਨਦਾਰੀ ਜਾਂ ਧਰਮ-ਪ੍ਰਸਤੀ ਅਜੀਬ ਹੈ, ਤੇਰੀ ਇਸ ਸਰਦਾਰੀ ਉੱਤੇ ਅਫ਼ਸੋਸ ਹੈ, ਸੌ ਵਾਰ ਅਫ਼ਸੋਸ ਹੈ।

ਕਿ ਅਜਬਸਤੁ ਅਜਬਸਤੁ ਫ਼ਤਵਹ ਸ਼ੁਮਾ
ਬਜੁਜ਼ ਰਾਸਤੀ ਸੁਖ਼ਨ ਗੁਫ਼ਤਨ ਜ਼ਿਯਾਂ।੬੮।

ਫ਼ਤਵਾ—ਸ਼ਰ੍ਹਈ ਫ਼ੈਸਲੇ। ਜ਼ਿਯਾਂ—ਹਾਨੀ।

ਤੇਰੇ ਅਜੀਬੋ ਗ਼ਰੀਬ ਸ਼ਰ੍ਹਈ ਹੁਕਮਾਂ (ਫ਼ਤਵਿਆਂ) ਉੱਤੇ ਵੀ ਹੈਰਾਨੀ ਹੈ। ਸੱਚਾਈ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਗੱਲ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹਾਨੀ ਹੀ ਹਾਨੀ ਹੈ।

ਮਜ਼ਨ ਤੇਗ਼ ਬਰ ਖ਼ੂਨਿ ਕਸ ਬੇਦਰੇਗ਼
ਤੁਰਾ ਨੀਜ਼ ਖ਼ੂੰ ਚਰਖ਼ ਰੇਜ਼ਦ ਬਤੇਗ਼।੬੯।

ਮਜ਼ਨ—ਮਤ ਚਲਾ। ਚਰਖ਼—ਗ਼ੈਬੀ ਸ਼ਕਤੀ।

ਤੂੰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਖ਼ੂਨ ਕਰਨ ਲਈ ਬੇਦਰੇਗ਼ ਹੋ ਕੇ ਤੇਗ਼ ਨਾ ਚਲਾ, ਅਸਮਾਨੀ ਸੱਤਾ ਤੇਰਾ ਵੀ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਲਹੂ ਵੀਟੇਗੀ।

ਤੂ ਗ਼ਾਫ਼ਲ ਮਸ਼ੌ ਮਰਦਿ ਯਜ਼ਦਾਂ ਹਿਰਾਸ
ਕਿ ਓ ਬੇਨਯਾਜ਼ਸਤੁ ਓ ਬੇਸਪਾਸ।੭੦।

ਮਸ਼ੌ—ਮਤ ਹੋ। ਹਿਰਾਸ—ਡਰਾਉਣਾ।

ਤੂੰ ਬੇਪਰਵਾਹ ਨਾ ਹੋ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਰੱਬੀ ਬੰਦਿਆ ਨੂੰ ਹਰਾਸ ਕਰ। ਉਹ ਮਾਲਕ ਬੇਨਿਆਜ਼, ਬੇਪਰਵਾਹ ਹੈ ਤੇ ਖ਼ੁਸ਼ਾਮਦਾਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਹੈ।

ਕਿ ਊ ਬੇਮੁਹਾਬਸਤੁ ਸ਼ਾਹਾਂਨਿਸ਼ਾਹ
ਜ਼ਿਮੀਨੋ ਜ਼ਮਾਂ ਰਾ ਸੱਚਾਏ ਪਾਤਸ਼ਾਹ।੭੧।

ਬੇਮੁਹਾਬ—ਨਿਰਭੈ।

ਉਹ ਨਿਰਭੈ ਤੇ ਮਾਣ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ ਦੀ ਚਾਹ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹੋ ਅਰਸ਼-ਫ਼ਰਸ਼ ਦਾ ਵਾਲੀ, ਸਮੇਂ ਦਾ ਸੁਆਮੀ ਸੱਚਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਹੈ।

ਖ਼ੁਦਾਵੰਦਿ ਏਜ਼ਦ ਜ਼ਿਮੀਨੋ ਜ਼ਮਾਂ
ਕੁਨਿੰਦਸਤ ਹਰ ਕਸ ਮਕੀਨੋ ਮਕਾਂ।੭੨।

ਉਹ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਧਰਤੀ ਤੇ ਅਕਾਸ਼ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ, ਉਸੇ ਨੇ ਹਰ ਥਾਂ ਅਤੇ ਵੱਸਣ ਵਾਲੇ ਜੀਆ-ਜੰਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਹਮਅਜ਼ ਪਰਿ ਮੋਰੋ ਹਮਜ਼ ਪੀਲਤਨ
ਕਿ ਆਜਿਜ਼ ਨਿਵਾਜ਼ਸਤੁ ਗ਼ਾਫ਼ਲ ਸ਼ਿਕਨ।੭੩।

ਪਰਿਮੋਰ—ਕੀੜੀ ਦਾ ਖੰਭ। ਪੀਲਤਨ—ਹਾਥੀ ਦੇ ਆਕਾਰ ਵਾਲਾ, ਭਾਵ ਵੱਡਾ।

ਉਹ ਕੀੜੀ ਤੋਂ ਹਾਥੀ ਭਾਵ ਛੋਟੇ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਤਕ ਦਾ ਪ੍ਰਿਤਪਾਲਕ ਹੈ। ਉਹ ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਨਿਵਾਜਣ ਵਾਲਾ ਤੇ ਗ਼ਾਫ਼ਲਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਵਾਲਾ ਹੈ।

ਕਿ ਊਰਾ ਚੁ ਇਸਮਸਤ ਆਜਿਜ਼-ਨਿਵਾਜ਼
ਕਿ ਊ ਬੇ ਸਪਾਸ ਅਸਤ ਓ ਬੇ ਨਿਆਜ਼।੭੪।

ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਹੀ ਗ਼ਰੀਬ ਨਿਵਾਜ਼ ਜਾਂ ਦੀਨਬੰਧੂ ਹੈ, ਉਹ ਖ਼ੁਸਾਮਦ ਤੋਂ ਦੂਰ ਤੇ ਬੇਪਰਵਾਹ ਹੈ।

ਕਿ ਓ ਬੇਨਿਗੂੰ ਅਸਤ ਓ ਬੇਚਗੂੰ
ਕਿ ਓ ਰਹਿਨੁਮਾ ਅਸਤ ਓ ਰਹਿਨਮੂੰ।੭੫।

ਬੇਨਿਗੂੰ—ਪਰਾਧੀਨ ਨ ਹੋਣ ਵਾਲਾ। ਬੇਚਗੂੰ—ਅਦੁੱਤੀ।

ਉਹ ਕਿਸੇ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨਾ ਉਸ ਵਰਗਾ ਕੋਈ ਹੈ, ਉਹ ਅਦੁੱਤੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਭ ਨੂੰ ਰਾਹ ਦਿਖਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹੈ।

ਕਿ ਬਰਸਰ ਤੁਰਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਕਸਮਿ ਕੁਰਆਂ
ਬ ਗੁਫ਼ਤਹ ਸ਼ੁਮਾ ਕਾਰਿ ਖ਼ੂਬੀ ਰਸਾਂ।੭੬।

ਤੇਰੇ ਜ਼ਿੰਮੇ ਕੁਰਾਨ ਦੀ ਕਸਮ ਦਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਲਾਗੂ ਹੈ, ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਬਚਨ ਮੁਤਾਬਕ ਆਖੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਭਲੀ-ਪ੍ਰਕਾਰ ਪੂਰਿਆਂ ਕਰ।

ਬਬਾਯਦ ਤੁ ਦਾਨਸ਼ ਪ੍ਰਸਤੀ ਕੁਨੀ
ਬ ਕਾਰਿ ਸ਼ੁਮਾ ਚੀਰਹ ਦਸਤੀ ਕੁਨੀ।੭੭।

ਦਾਨਸ਼-ਪ੍ਰਸਤੀ—ਸਿਆਣਪ, ਅਕਲਮੰਦੀ। ਚੀਰਹਦਸਤੀ—ਤਕੜਾਈ, ਸਖ਼ਤੀ।

ਤੈਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਸਿਆਣਪ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਵੇਂ ਤੇ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਕੜਾਈ ਨਾਲ ਕਰੇਂ।

ਚਿਹਾ ਸ਼ੁਦ ਕਿ ਚੂੰ ਬੱਚਗਾਂ ਕੁਸ਼ਤਹ ਚਾਰ
ਕਿ ਬਾਕੀ ਬਿਮਾਂਦਸਤ ਪੇਚੀਦਾ ਮਾਰ।੭੮।

ਕੁਸ਼ਤ—ਮਾਰੇ ਗਏ। ਪੇਚੀਦਾ—ਕੁੰਡਲੀਆ ਨਾਗ।

ਕੀ ਹੋਇਆ ਜੇ ਮੇਰੇ ਚਾਰ ਬੱਚੇ ਮਾਰੇ ਗਏ, ਅਜੇ ਤਾਂ ਕੁੰਡਲੀਆ ਨਾਗ (ਭੁਝੰਗੀ ਖ਼ਾਲਸਾ) ਬਾਕੀ ਹੈ।

ਚਿ ਮਰਦੀ ਕਿ ਅਖ਼ਗਰ ਖ਼ਾਮੋਸ਼ਾਂ ਕੁਨੀ
ਕਿ ਆਤਸ਼ ਦਮਾਂ ਰਾ ਬਦਉਰਾਂ ਕੁਨੀ।੭੯।

ਅਖ਼ਗਰ—ਚੰਗਿਆੜੀ। ਆਤਸ਼ ਦਮਾਂ—ਭੱਠੀ।

ਇਹ ਕੀ ਬਹਾਦਰੀ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਚੰਗਿਆੜੀਆਂ ਬੁਝਾਉਂਦਾ ਫਿਰੇਂ ਤੇ ਪ੍ਰਚੰਡ ਜਵਾਲਾ ਦੀ ਭੱਠੀ ਨੂੰ ਭੜਕਾਉਂਦਾ ਫਿਰੇਂ।

ਚਿ ਖ਼ੁਸ਼ ਗੁਫ਼ਤ ਫ਼ਿਰਦੌਸੀਏ ਖ਼ੁਸ਼-ਜ਼ਬਾਂ
ਸ਼ਿਤਾਬੀ ਬਵਦ ਕਾਰਿ ਅਹਰਿਮਨਾ।੮੦।

ਖ਼ੁਸ਼ ਜ਼ਬਾਂ—ਸੋਹਣਾ ਕਹਿਣ ਵਾਲਾ। ਅਹਰਿਮਨ—ਸ਼ੈਤਾਨ।

ਮਨੋਹਰ ਬੋਲਾਂ ਵਾਲੇ ਫ਼ਿਰਦੌਸੀ ਸ਼ਾਇਰ ਨੇ ਕਿਆ ਸੋਹਣਾ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਕਾਹਲੀ ਕਰਨਾ ਸ਼ੈਤਾਨਾ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ।

ਕਿ ਮਾ ਬਾਰਗਹਿ ਹਜ਼ਰਤ ਆਯਮ ਸ਼ੁਮਾ
ਅਜ਼ਾਂ ਰੋਜ਼ ਬਾਸ਼ੀ ਵ ਸ਼ਾਹਿਦ ਹਮਾ।੮੧।

ਬਾਰਗਹਿ—ਦਰਬਾਰ। ਸ਼ੁਮਾ—ਤੁਹਾਡੇ।

ਜਦ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆਵਾਂ ਤਾਂ ਉਸ ਦਿਨ ਤੁਹਾਡਾ ਗਵਾਹ (ਕਾਜ਼ੀ) ਵੀ ਨਾਲ ਹਾਜ਼ਰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਵਗਰਨਹ ਤੁ ਈਂ ਰਾ ਫ਼ਰਾਮੁਸ਼ ਕੁਨਦ
ਤੁਰਾ ਹਮ ਫ਼ਰਾਮੋਸ਼ ਯਜ਼ਦਾਂ ਕੁਨਦ।੮੨।

ਫ਼ਰਾਮੁਸ—ਭੁਲਾਉਣਾ। ਯਜ਼ਦਾਂ—ਰੱਬ।

ਜੇਕਰ ਤੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਅੱਖੋਂ ਓਹਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਵਿਸਾਰ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵੀ ਤੈਨੂੰ ਨਜ਼ਰ-ਅੰਦਾਜ਼ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ,ਭਾਵ ਵਿਸਾਰ ਦੇਵੈਂਗਾ।

ਬਰੀਂ ਕਾਰਿ ਗਰ ਤੂ ਬ ਬਸਤੀ ਕਮਰ
ਖ਼ੁਦਾਵੰਦ ਬਾਸ਼ਦ ਤੁਰਾ ਬਹਿਰਾਵਰ।੮੩।

ਬਸਤੀ—ਬੰਨ੍ਹਣਾ। ਬਹਿਰਾਵਰ—ਹਿਤਕਾਰੀ।

ਜੇ ਤੂੰ ਇਸ ਭਲੇ ਕੰਮ ਲਈ ਲੱਕ ਬੰਨ੍ਹ ਲਿਆ ਤਾਂ ਰੱਬ ਤੇਰੇ ਲਈ ਵੀ ਹਿਤਕਾਰੀ ਜਾਂ ਵਰਦਾਤਾ ਸਿੱਧ ਹੋਵੇਗਾ।

ਕਿ ਈਂ ਕਾਰ ਨੇਕਸਤੁ ਦੀਂ ਪਰਵਰੀ
ਚੁ ਯਜ਼ਦਾਂ ਸ਼ਨਾਸੀ ਬ ਜਾਂ ਬਰਤਰੀ।੮੪।

ਸੱਚ ਧਰਮ ਉੱਤੇ ਚੱਲਣਾ ਨੇਕ ਕੰਮ ਹੈ। ਜੇ ਰੱਬੀ ਜੋਤਿ ਦੀ ਪਛਾਣ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਚੰਗਾ ਹੈ।

ਤੁਰਾ ਮਨ ਨ ਦਾਨਮ ਕਿ ਯਜ਼ਦਾਂ ਸ਼ਨਾਸ
ਬਰਾਮਦ ਜ਼ਿ ਤੋ ਕਾਰਹਾ ਦਿਲ-ਖ਼ਰਾਸ਼।੮੫।

ਦਿਲ ਖ਼ਰਾਸ਼—ਦਿਲ ਨੂੰ ਠੇਸ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਵਾਲੇ।

ਮੈਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ ਕਿ ਤੂੰ ਖ਼ੁਦਾ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਤੇਰੇ ਹੱਥੋਂ ਅਨੇਕਾਂ ਦਿਲ ਦੁਖਾਉਣ ਵਾਲੇ ਕੰਮ ਹੋਏ ਹਨ।

ਸ਼ਨਾਸਦ ਹਮੀਂ ਤੋ ਨ ਯਜ਼ਦਾਂ ਕਰੀਮ
ਨ ਖ਼੍ਵਾਹਦ ਹਮੀਂ ਤੋ ਬਦੌਲਤ ਅਜ਼ੀਮ ।੮੬।

ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਤੈਨੂੰ ਕ੍ਰਿਪਾਲੂ ਰੱਬ ਵੀ ਨਹੀਂ ਨਿਵਾਜੇਗਾ, ਤੂੰ ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨਾ ਵੱਡਾ ਦੌਲਤਮੰਦ ਹੋਵੇਂ, ਉਹ ਤੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਚਾਹੇਗਾ।

ਅਗਰ ਸਦ ਕੁਰਆਂ ਬਖ਼ੁਰਦੀ ਕਸਮ
ਮਰਾ ਏਅਤਬਾਰੇ ਨ ਈਂ ਜ਼ੱਰਹ ਦਮ ।੮੭।

ਸਦ—ਸੌ। ਬਖ਼ੁਰਦੀ—ਖਾਵੇਂ।

ਜੇਕਰ ਤੂੰ ਹੁਣ ਕੁਰਾਨ ਦੀਆਂ ਸੌ ਕਸਮਾਂ ਵੀ ਖਾਵੇਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਰੱਤੀ ਭਰ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ।

ਹਜ਼ੂਰਤੂ ਨ ਆਯਮ ਨ ਈਂ ਰਹ ਸ਼ਵਮ
ਅਗਰ ਸ਼ਾਹ ਬਖ਼੍ਵਾਹਦ ਮਨ ਆਂ ਜਾ ਰਵਮ ।੮੮।

ਸੋ ਮੈਂ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਵਾਂਗਾ ਤੇ ਨਾ ਇਸ ਰਸਤੇ ਪਵਾਂਗਾ ਪਰ ਜੇਕਰ ਸ਼ਾਹ (ਭਾਵ ਮੁਹੰਮਦ ਮੁਅੱਜ਼ਮ ਸ਼ਾਹ) ਸੱਦੇਗਾ ਮੈਂ ਉਥੇ ਚਲਿਆ ਜਾਵਾਂਗਾ। (ਮੁਗ਼ਲ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਲਈ 'ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ' ਤੇ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਿਆਂ ਲਈ 'ਸ਼ਾਹ' ਸੰਕੇਤ ਚੱਲਦਾ ਸੀ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਵੱਡਾ ਪੁੱਤਰ ਮੁਅੱਜ਼ਮ (ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ) ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਲਈ ਸੁਹਿਰਦ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਭਾਵਨਾ ਰੱਖਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਕਾਬਲ ਦਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਵੀ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਲਸ਼ਕਰ ਵਿਚ ਮੁਹਕਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਰਗੇ ਅਹਿਲਕਾਰ ਸਨ, ਜੋ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਤੇ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਰਾਬਤਾ ਰੱਖ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੁਹਕਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹਫ਼ਤਹਜ਼ਾਰੀ ਪਦਵੀ ਪਾ ਕੇ ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਚੰਗਾ ਨਾਂ ਖੱਟਿਆ ਸੀ। ਤੇ ਪਿੱਛੋਂ ਬਾਗ਼ੀ ਵੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।)

—ਦੇਖੋ 'ਮੁਆਸਰੁਲ ਉਮਰਾ'

ਖ਼ੁਸ਼ਸ਼ ਸ਼ਾਹ-ਸ਼ਾਹਾਨਿ ਅਉਰੰਗਜ਼ੇਬ
ਕਿ ਚਾਲਾਕ ਦਸਤਸਤ ਚਾਬਕ ਰਕੇਬ।੮੯।

ਹੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ! ਤੂੰ ਭਾਗਵਾਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੈਂ ਤੇ ਹੱਥ ਦਾ ਫੁਰਤੀਲਾ ਤੇ ਸ਼ਾਹ ਸਵਾਰ ਵੀ ਹੈਂ।

ਕਿ ਹੁਸਨੁਲ ਜਮਾਲਸਤ ਰਉਸ਼ਨ ਜ਼ਮੀਰ
ਖ਼ੁਦਾਵੰਦਿ ਮੁਲਕ ਅਸਤ ਸਾਹਿਬਿ ਅਮੀਰ।੯੦।

ਤੂੰ ਸੋਹਣਾ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਸਿਆਣਾ ਵੀ ਹੈਂ, ਤੂੰ ਮੁਲਕ ਦਾ ਵਾਲੀ ਤੇ ਹਾਕਮਾਂ ਦਾ ਮੋਹਰੀ ਸਰਦਾਰ ਵੀ ਹੈਂ।

ਬਤਰਤੀਬ ਦਾਨਿਸ਼ ਬਤਦਬੀਰ ਤੇਗ
ਖ਼ੁਦਾਵੰਦਿ ਦੇਗੋ ਖ਼ੁਦਾਵੰਦਿ ਤੇਗ।੯੧।

ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਦਾਨਾਈ ਦੇ ਢੰਗ ਵਿਉਂਤ ਨਾਲ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਦੇਗ ਤੇਗ ਦਾ ਧਨੀ ਵੀ ਹੈਂ।

ਕਿ ਰੌਸ਼ਨ ਜ਼ਮੀਰ ਅਸਤ ਹੁਸਨੁਲ ਜਮਾਲ
ਖ਼ੁਦਾਵੰਦਿ ਬਖ਼ਸ਼ਿੰਦਏ ਮੁਲਕੋ ਮਾਲ ।੯੨।

ਤੇਰੀ ਜ਼ਮੀਰ ਰੌਸ਼ਨ ਤੇ ਚਿਹਰਾ ਜਮਾਲ ਭਰਿਆ ਹੈ, ਤੇ ਤੂੰ ਮੁਲਕ ਅਤੇ ਦੌਲਤਾਂ ਦੇਣ ਜੋਗਾ ਵੀ ਹੈਂ।

ਕਿ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਕਬੀਰ ਅਸਤ ਦਰ ਜੰਗ ਕੋਹ
ਮਲਾਇਕ ਸਿਫ਼ਤ ਚੂੰ ਸੁਰੱਯਾ ਸ਼ਿਕੋਹ ।੯੩।

ਤੂੰ ਦਾਨ ਕਰਨ ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਤੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਪਰਬਤ ਸਮਾਨ ਅਡੋਲ ਹੈਂ। ਤੂੰ ਫ਼ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਸਮਾਨ ਬਲਵਾਨ ਅਤੇ ਉੱਚੀ ਸ਼ਾਨ ਵਾਲਾ ਹੈਂ।

ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਅਉਰੰਗਜ਼ੇਬ ਆਲਮੀਂ
ਕਿ ਦਾਰਾਇ ਦੌਰ ਅਸਤ ਦੂਰਸਤ ਦੀਂ ।੯੪।

ਹੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ! ਭਾਵੇਂ ਤੂੰ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਤਾਂ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਹੈਂ, ਸਮੇਂ ਦਾ ਹਾਕਮ ਵੀ ਹੈਂ, ਪਰ ਸੱਚੇ ਧਰਮ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੀ ਹੈਂ।

ਮਨਮ ਕੁਸ਼ਤਨਮ ਕੋਹੀਆਂ ਪੁਰ ਫ਼ਿਤਨ
ਕਿ ਓ ਬੁਤ ਪ੍ਰਸਤੰਦ ਮਨ ਬੁਤ ਸ਼ਿਕਨ।੯੫।

ਕੋਹੀਆਂ—ਪਹਾੜੀਏ। ਬੁਤ ਪ੍ਰਸਤ—ਪੱਥਰ-ਪੂਜ।

ਮੈਂ ਬੁੱਤ-ਪ੍ਰਸਤ ਸ਼ਰਾਰਤੀ ਪਹਾੜੀਆਂ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਵਾਲਾ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਬੁੱਤ-ਪੂਜਕ ਹਨ ਤੇ ਮੈਂ ਬੁੱਤ-ਘਾਤਕ।

ਬਬੀਂ ਗਰਦਸ਼ੇ ਬੇਵਫ਼ਾਏ ਜ਼ਮਾਂ
ਪਸੇ ਪੁਸ਼ਤ ਉਫ਼ਤਦ ਰਸਾਨਦ ਜ਼ਯਾਂ।੯੬।

ਬਬੀਂ—ਦੇਖ ਲੈ। ਜ਼ਯਾਂ—ਹਾਨੀ।

ਤੂੰ ਬੇਵਫ਼ਾ ਭਾਵ ਬੇਲਿਹਾਜ਼ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵੱਲ ਤੱਕ, ਉਹ ਜਿਸ ਪਿੱਛੇ ਵੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਹਾਨੀ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਬਬੀਂ ਕੁਦਰਤਿ ਨੇਕ ਯਜ਼ਦਾਨਿ ਪਾਕ
ਅਜ਼ ਯਕ ਬ ਦਹਲਕ ਰਸਾਨਦ ਹਲਾਕ।੯੭।

(ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ) ਤੂੰ ਉਸ ਪਵਿੱਤਰ ਰੱਬ ਦੀ ਬਰਕਤਿ ਵੱਲ ਵੀ ਵੇਖ ਕਿ ਜੋ ਇਕੱਲੇ ਤੋਂ ਅਨੇਕਾਂ ਨੂੰ ਮਰਵਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਚਿ ਦੁਸ਼ਮਨ ਕੁਨਦ ਮਿਹਰਬਾਂ ਅਸਤ ਦੋਸਤ
ਕਿ ਬਖ਼ਸ਼ਿੰਦਗੀ ਕਾਰਿ ਬਖ਼ਸ਼ਿੰਦਹ ਓਸਤ।੯੮।

ਵੈਰੀ ਕਿਸੇ ਦਾ ਕੀ ਵਿਗਾੜ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਰੱਬ ਮਿੱਤਰ ਮਿਹਰਵਾਨ ਹੋਵੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਬਖ਼ਸ਼ਣਹਾਰ ਦਾ ਕੰਮ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨਾ ਹੀ ਹੈ।

ਰਿਹਾਈ ਦਿਹੋ ਰਹਿਨੁਮਾਈ ਦਿਹਦ
ਜ਼ਬਾਂ ਰਾ ਬ ਸਿਫ਼ਤ ਆਸ਼ਨਾਈ ਦਿਹਦ।੯੯।

ਰਿਹਾਈ—ਬੰਦਖ਼ਲਾਸੀ। ਆਸ਼ਨਾਈ—ਸ਼ੌਕ।

ਉਹ ਛੁਟਕਾਰਾ ਕਰਾਉਂਦਾ ਤੇ ਰਸਤਾ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਜ਼ਬਾਨ ਨੂੰ ਸਿਫ਼ਤਿ-ਸਾਲਾਹ ਕਰਨ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਸਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਖ਼ਸਮ ਰਾ ਬੁ ਕੋਰ ਊ ਕੁਨਦ ਵਕਤੇ ਕਾਰ
ਯਤੀਮਾਂ ਬਿਰੂੰ ਬੁਰਦ ਬੇਜ਼ਖ਼ਮ ਖ਼ਾਰ।੧੦੦।

ਕੋਰ—ਅੰਨ੍ਹਾ। ਬੇਜ਼ਖ਼ਮ—ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਤਕਲੀਫ਼ ਦੇ।

ਉਹ ਮੌਕਾ ਪੈਣ 'ਤੇ ਵੈਰੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਧਿਆਂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਤੇ ਨਿਮਾਣੇ ਨਿਤਾਣਿਆਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾ ਸੱਟ-ਫੇਟ ਦੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਹਰਾਂ ਕਸ ਕਿ ਊ ਰਾਸਤਬਾਜ਼ੀ ਕੁਨਦ
ਰਹੀਮੇ ਬਰੋ ਰਹਿਮਸਾਜ਼ੀ ਕੁਨਦੋ।੧੦੧।

ਜੋ ਕੋਈ ਸੱਚ ਦਾ ਵਿਉਹਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਉੱਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾਲੂ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਕਸੇ ਖ਼ਿਦਮਤ ਆਯਦ ਬਸੇ ਦਿਲੋ ਜਾਂ
ਖ਼ੁਦਾਵੰਦ ਬਿ-ਬਖ਼ਸ਼ੰਦ ਬਰ ਵੈ ਅਮਾਂ।੧੦੨।

ਖ਼ਿਦਮਤ—ਸੇਵਾ, ਸ਼ਰਣ। ਅਮਾਂ—ਪਨਾਹ, ਓਟ।

ਜੋ ਕੋਈ ਤਨੋ ਮਨੋ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਰਣ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਨਾਹ ਵਿਚ ਲੈ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਚਿ ਦੁਸ਼ਮਨ ਕਜ਼ਾਂ ਹੀਲਹਸਾਜ਼ੀ ਕੁਨਦ
ਅਗਰ ਰਹਿਨੁਮਾ ਬਰ ਵੈ ਰਾਜ਼ੀ ਸ਼ਵਦ।੧੦੩।

ਵੈਰੀ ਦੀ ਨੱਸ-ਭੱਜ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਅਗਰ ਮਿਹਰਵਾਨ ਪ੍ਰਭੂ ਆਪ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਵੇ।

ਅਗਰ ਬਰ ਯਕਾਯਦ ਦਹੋ ਦਹ ਹਜ਼ਾਰ
ਨਿਗਹਬਾਨ ੳ ਰਾ ਸ਼ਵਦ ਕਰਦਗਾਰ।੧੦੪।

ਬਰ ਯਕ—ਇਕ ਉੱਤੇ। ਨਿਗਹਬਾਨ—ਰਾਖਾ।

ਅਗਰ ਇਕ ਆਦਮੀ ਉੱਤੇ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਮੁਲਖਈਆ ਚੜ੍ਹ ਆਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਰਖਵਾਲਾ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਆਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਤੁਰਾ ਗਰ ਨਜ਼ਰ ਹਸਤ ਲਸ਼ਕਰ ਵ ਜ਼ਰ
ਕਿ ਮਾਰਾ ਨਿਗ੍ਹਅਸਤ ਯਜ਼ਦਾਂ ਸ਼ੁਕਰ।੧੦੫।

ਜ਼ਰ—ਦੌਲਤ। ਯਜ਼ਦਾਂ—ਰੱਬ।

ਜੇ ਤੇਰੀ ਨਿਗਾਹ ਆਪਣੀ ਫ਼ੌਜ ਤੇ ਦੌਲਤਾਂ ਦੇ ਖ਼ਜ਼ਾਨੇ ਉੱਤੇ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਨਿਗਾਹ ਕੇਵਲ ਰੱਬੀ ਸ਼ੁਕਰਾਨੇ ਉੱਤੇ।

ਕਿ ਤੋ ਰਾ ਗ਼ਰੂਰ ਅਸਤ ਬਰ ਮੁਲਕੋ ਮਾਲ
ਵ ਮਾਰਾ ਪਨਾਹ ਅਸਤ, ਯਜ਼ਦਾਂ ਅਕਾਲ।੧੦੬।

ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੁਲਕਾਂ ਤੇ ਦੌਲਤਾਂ ਦਾ ਮਾਣ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਓਟ ਯਾ ਉਸੇ ਦਾ ਆਸਰਾ ਹੈ।

ਤੁ ਗ਼ਾਫ਼ਲ ਮਸ਼ੌ ਜ਼ੀਂ ਸਿਪੰਜੀ ਸਰਾਇ
ਕਿ ਆਲਮ ਬਿਗੁਜ਼ਰਦ ਸਰੇ ਜਾ ਬਜਾਇ।੧੦੭।

ਮਸ਼ੌ—ਮਤ ਹੋ। ਸਿਪੰਜੀ—ਥੋੜ੍ਹੇ ਚਿਰ ਦੀ, ਆਰਜ਼ੀ। ਆਲਮ—ਸੰਸਾਰ।

ਤੂੰ ਇਸ ਹਕੀਕਤ ਤੋਂ ਗ਼ਾਫ਼ਲ ਨਾ ਹੋ ਕਿ ਇਹ ਦੁਨੀਆ ਦੋ-ਚਾਰ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਸਰਾਂ ਹੈ, ਇਹ ਜਗਤ ਥਾਉਂ-ਥਾਈਂ ਚਲਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਬਬੀਂ ਗਰਦਸ਼ਿ ਬੇਵਫ਼ਾਇ ਜ਼ਮਾਂ
ਕਿ ਬਿਗੁਜ਼ਸ਼ਤ ਬਰ ਹਰ ਮਕੀਨੋ ਮਕਾਂ।੧੦੮।

ਤੂੰ ਇਸ ਬੇਵਫ਼ਾ ਕਾਲ-ਚੱਕਰ ਵੱਲ ਵੇਖ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਇਸਦਾ ਵਾਰ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਉੱਤੇ ਪੈਂਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਤੂ ਗਰ ਜਬਰ ਆਜਿਜ਼-ਖ਼ਰਾਸ਼ੀ ਮਕੁਨ
ਕਸਮ ਰਾ ਬਤੇਸ਼ਹ ਤਰਾਸ਼ੀ ਮਕੁਨ।੧੦੯।

ਆਜਿਜ਼—ਗ਼ਰੀਬ। ਮਕੁਨ—ਮਤ ਕਰ।

ਜੇ ਤੂੰ ਜ਼ੋਰ ਜਬਰ ਵਾਲਾ ਹੈਂ ਤਾਂ ਤੂੰ ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਸਤਾ ਤੇ ਆਪਣੀ ਕੁਰਾਨ ਦੀ ਖਾਧੀ ਕਸਮ ਨੂੰ ਤੇਸੇ ਨਾਲ ਨਾ ਛਿੱਲ, ਭਾਵ ਬਚਨ ਭੰਗ ਨਾ ਕਰ।

ਚੂੰ ਹੱਕ ਯਾਰ ਬਾਸ਼ਦ ਚਿ ਦੁਸ਼ਮਨ ਕੁਨਦ
ਅਗਰ ਦੁਸ਼ਮਨੀ ਰਾ ਬਸਦ ਤਨ ਕੁਨਦ।੧੧੦।

ਹੱਕ—ਰੱਬ। ਸਦ—ਸੌ।

ਜੇ ਰੱਬ ਦੋਸਤ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਦੁਸ਼ਮਣ ਕੀ ਵਿਗਾੜ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਸੌ ਗੁਣਾ ਵਧ ਕੇ ਵੈਰ ਵੀ ਕਮਾਵੇ।

ਖਸਮ ਦੁਸ਼ਮਨੀ ਗਰ ਹਜ਼ਾਰ ਆਵੁਰਦ
ਨ ਯਕ ਮੂਇ ਓ ਰਾ ਆਜ਼ਾਰ ਆਵੁਰਦ।੧੧੧।

ਖਸਮ—ਵੈਰੀ। ਮੂਇ—ਵਾਲ। ਆਜ਼ਾਰ—ਦੁਖੀ।

ਜੇਕਰ ਵੈਰੀ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਦੁਸ਼ਮਣੀਆਂ ਵੀ ਕਰੇ ਪਰ ਉਹ ਉਸ ਦਾ ਇਕ ਵਾਲ ਵੀ ਵਿੰਗਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।

—ਸ੍ਰੀ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚੋਂ

ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਅਉਰੰਗਜ਼ੇਬ ਆਲਮੀਂ
ਕਿ ਦਾਰਾਇ ਦੌਰ ਅਸਤ ਦੂਰਸਤ ਦੀਂ।੯੪। —*ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮਾ*

- ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਖ਼ਬਰ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਕੌਣ ਹਾਂ, ਤੇ ਕਿਥੇ ਜਾਵਾਂਗਾ ਤੇ ਮੈਂ ਗੁਨਾਹਗਾਰ ਨਾਲ ਕੀ ਬੀਤੇਗੀ। —*ਮੁਅੱਜ਼ਮ ਦੇ ਨਾਂ ਖ਼ਤ*
- ਮੈਂ ਇਸ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਇਕੱਲਾ ਆਇਆ ਤੇ ਹੁਣ ਅਜਨਬੀ ਵਾਂਙ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਲਿਆਇਆ ਲੇਕਿਨ ਹੁਣ ਗੁਨਾਹਾਂ ਦੀ ਪੰਡ ਲੱਦ ਕੇ ਲਿਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। —*ਆਜ਼ਮ ਦੇ ਨਾਂ ਖ਼ਤ*
- ਮੈਂ ਪਾਪ ਤੇ ਜੁਰਮ ਬੜੇ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਮਿਲੇਗੀ। —*ਕਾਮਬਖ਼ਸ਼ ਦੇ ਨਾਂ ਖ਼ਤ*

